

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETO
PSICHOLOGIJOS KATEDRA

VIRGINIJOS GUOGIENĖS
SOCIALINĖS PSICHOLOGIJOS STUDIJŲ STUDENTĖS

**INTERNALIŲ IR EKSTERNALIŲ ELGESIO PROBLEMŲ
TURINČIŲ PAAUGLIŲ PYKČIO RAIŠKOS BŪDAI**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė
Doc. dr. Rūta Pukinskaitė

Vilnius, 2008

TURINYS

PRATARMĖ	3
1. PYKČIO SAMPRATOS TEORINĖ ANALIZĖ	4
1.1 Pykčio samprata	4
1.2 Priešiškumas, pyktis ir agresija	5
1.3. Požiūris į pyktį istorijos eigoje.....	6
1.3.1. Filosofinis požiūris į pyktį	6
1.3.2. Psichodinaminis požiūris į pyktį.....	7
1.3.3. Biologinis požiūris į pyktį	7
1.3.4. Kognityvinis požiūris į pyktį	8
1.4. Pykčio rodikliai	9
1.4.1. Bendras pykčio lygis.....	9
1.4.2. Pykčio raiškos būdai	10
1.5. Pyktis ir demografiniai rodikliai	13
1.5.1. Lyties skirtumai reiškiant pykčio emocijas	13
1.5.2. Pyktis ir gyvenamoji vieta	14
1.5.3. Paauglių pykčio raiška pagal tėvų išsilavinimą	14
1.5.4. Kai kurių socialinių rodiklių ir pykčio sąsajos	15
1.6. Probleminis elgesys ir pyktis paauglystėje.....	16
1.6.1. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio emocijų raiška	16
1.6.2. Pyktis ir emocinės problemos paauglystėje	16
1.6.3. Pyktis ir elgesio problemos paauglystėje.....	18
1.7. Pyktis ir empatija.....	19
1.8. Tyrimo problema, tikslas, uždaviniai ir hipotezės	21
2. TYRIMO METODIKA	22
2.1. Tyrimo dalyviai.....	22
2.2. Įvertinimo būdai.....	23
2.3. Tyrimo eiga	25
2.4. Tyrimo duomenų apdorojimas	26
3. TYRIMO REZULTATAI.....	27
3.1. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių emocijų ir elgesio problemų charakteristika.....	27
3.2. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio rodiklių palyginimas	28
3.3. Pykčio rodiklių tarpusavio sąsajos	29
3.4. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių emocijų ir elgesio sunkumų, empatijos, kai kurių socialinių rodiklių ir pykčio rodiklių sąsajos.....	31
3.5. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių empatijos rodikliai	35
3.6. Pykčio rodiklių palyginimas pagal demografinius rodiklius.....	36
3.6.1. Pykčio rodiklių palyginimas pagal lytį.....	36
3.6.2. Pykčio rodiklių palyginimas pagal gyvenamąją vietą.....	36
3.6.3. Pykčio rodiklių palyginimas pagal tėvų išsilavinimą.....	38
4. TYRIMO REZULTATŲ APTARIMAS	41
4.1. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio rodikliai	41
4.2. Pykčio rodiklių tarpusavio sąsajos.....	47
4.3. Pykčio rodiklių sąsajos su emocinėmis ir elgesio problemomis.....	42
4.4. Pykčio rodiklių sąsajos su empatija ir kai kuriais socialiniais rodikliais	43
4.5. Pykčio rodiklių tyrimas pagal demografinius rodiklius.....	44
IŠVADOS	47
REKOMENDACIJOS	48
LITERATŪROS SĄRAŠAS	49
Santrauka	56
Summary.....	57
Priedai	58

PRATARMĖ

Niekam nekyla abejonių, kad netinkamai išreikštas pyktis yra visuomenės problema. Daugelio mokslininkų (Berkowitz, 2000, 2002; Deffenbacher, 1996, 1997, 2000; Spielberger, 1988, 1999, 2005) tyrinėjimų duomenys liudija, kad pyktis – emocija, pasireiškianti kiekvieno žmogaus gyvenime, tačiau ji skiriasi savo intensyvumu. Dirbant mokykloje, aktualu nagrinėti, kokiais būdais paaugliai reiškia pyktį.

Pyktis yra priešiška emocinė reakcija, kuri kyla tuomet, kai asmuo negali patenkinti savo poreikių, įgyvendinti tikslų (Psichologijos žodynas, 1993). Pyktis prasideda nuo nedidelio įpykimo ir pereina į pyktį ar įniršį (Eckhardt ir kt., 2002). Ch. D. Spielberger teorija aiškina, kad individai, pasižymintys aukštu pykčio, kaip asmenybės bruožu, savo pyktį išreiškia necivilizuotais būdais ir dėl to sulaukia neigatyvių pasekmių. Tie, kurie turi išryškintą pykčio, kaip asmenybės bruožą, žymiai dažniau pyksta. Jie patys sutinka, kad jų pyktis pasireiškia dažniau ir intensyviau (Deffenbacher, 1997). Spielberger sukurtas pykčio matavimo instrumentas STAXI psichologijos mokslų srityje atvėrė kelią tolimesniems moksliniams tyrimams, kurie gali būti panaudoti praktinėje veikloje, gydant negalavimus, susijusius su pykčio neigiama įtaka sveikatai (Spielberger, 2005).

Paaugliai yra emocionalūs, todėl jiems yra problemiška kontroliuoti emocijas. Emocijų pasireiškimas yra labai svarbus socializacijos rodiklis. Pykčio raiškos būdai ir pykčio stiprumas yra susiję su vaikų ir paauglių emocinėmis ir elgesio problemomis. Daugumos autorių yra analizuojamos pykčio sąsajos su depresiškumu, nerimastingumu, psichosomatiniais simptomais ir delinkventiniu elgesiu. Nors mokslininkai atlieka nemažai tyrimų, tačiau šiuo metu nėra vienareikšmiškų išvadų. Yra manoma, kad pykčio pasireiškimui, jo destruktivumui gali turėti įtakos socialinės ir demografinės charakteristikos. Vienų autorių nuomone, miesto paaugliai geriau kontroliuoja pyktį, kiti teigia, jog kaime gyvenantys paaugliai mažiau pikti.

Tyrimai pykčio tema pradėti prieš keletą dešimtmečių. Vieni tyrėjai pabrėžia pykčio įtaką sveikatai (Deffenbacher, 1997; Spielberger, 1988), kiti nagrinėja pykčio ir agresijos santykį (Averill, 1982). Aktualūs pykčio tyrimai paauglystės amžiuje (Zeman ir kt., 2002), tačiau pasigendama kokybinių pykčio emocijos tyrimų.

Šių raiškos būdų nagrinėjimas yra aktualus tiek teorine, tiek praktine prasme, nes Lietuvoje ši tema mažai tirta. Šio darbo tikslas – nustatyti internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio raiškos būdus; pykčio sąsajas su emocijų ir elgesio problemomis bei empatija. Darbe bus nauja tai, kad bus lyginama, kokiais būdais pyktį išreiškia internalių ir eksternalių problemų turintys paaugliai. Taip pat bus tiriamos empatijos ir paauglių pykčio raiškos būdų sąsajos. Darbe bus analizuojama skirtinga pykčio raiška pagal demografinius ir kai kuriuos socialinius rodiklius.

1. PYKČIO SAMPRATOS TEORINĖ ANALIZĖ

1.1. Pykčio samprata

Pyktis yra viena iš esminių ir gyvybiškai svarbių neigiamų emocijų, kurios išgyvenimas yra universalus (Chon, 2000). Pabandykime nusakyti pykčio emocijos esmę ir apibūdinti žmogaus elgesį patiriant pyktį. Pyktis pasireiškia kaip nepageidaujama reakcija, kurios žmogus nori išvengti (Изард, 2006). Pyktis kyla fizinės prievartos, žalos sukėlimo, turto likvidavimo, užpuolimo arba grėsmės atvejais (Reber, 1985). Kai asmuo yra susierzinęs ir priešiška nusiteikęs, tuomet pyktis nukreiptas kieno nors atžvilgiu, pasireiškia kaip atsakas į padarytą „blogį“. Pyktį sukelia aštrios kraštutinės priemonės, tačiau jis aptemdo sąmonę, suerzina ir pakeičia elgesį, sutrikdo reakciją (Encyclopedia of psychology, 2000). Kitokią nuomonę apie pyktį pateikia A. Adler (2003, p. 205): jis pyktį įvardija kaip afektą, kuris simboli-zuoja galios, viešpatavimo siekį: „pykstantis žmogus iš visų jėgų siekia pranašumo“. Taigi, pyktis yra viena svarbiausių aktyvių emocijų, kuri pasireiškia tuomet, kai kyla grėsmė ir jis gali pakeisti žmogaus elgesį, sutrikdyti jo reakciją.

Panagrinėkime pykčio struktūrą. Pykčio, kaip ir bet kurios kitos emocijos, struktūra susideda iš jausmų, minčių ir veiksmų. Kuo didesnis pyktis, tuo didesnę poreikį žmogus jaučia fiziniam veiksmui, tuo stipresnis ir energingesnis jaučiasi pats žmogus. Jausmai, sukeliantys didžiausią pyktį: kai esi apgautas, nuskriaustas, neteisingai apkaltintas; mintys: kai kitų esi nekenčiamas, nepageidaujamas, išduotas, pažemintas; veiksmai: pasielgta kvailai, atlikti neapgalvoti, impulsyvūs veiksmai (Изард, 2006). Taigi, pyktį sudaro fiziologinis, kognityvinis ir elgesio komponentai.

Pyktis dažniausiai reiškiasi energijos antplūdžiu, fizinės veiklos poreikiu, jis sustiprina pasitikėjimą savo jėgomis, įkvepia drąsos, o kartu susilpnina savikontrolę (Psichologijos žodynas, 1993). Pyktis suteikia drąsos ir jėgų ginti teisėtus savo ir kitų žmonių interesus.

Pyktis, kaip priešiškus ar įtūžis, kenkia tarpasmeniniam bendravimui, susilpnėjęs gebėjimui priimti sprendimus, padidėja rizikingas elgesys, sutrinka motoriniai veiksmai, mažėja apie kerštą, padidėja agresija, atsiranda sveikatos problemos (Benesch, 2001). Taigi, pykstantis žmogus patiria negatvias pasekmes: gali sutrikti tarpasmeniniai santykiai, atsiranda didesnė rizikingo, agresyvaus elgesio tikimybė, gali atsirasti sveikatos problemų.

Galima padaryti išvadą, kad pyktis yra viena svarbiausių aktyvių emocijų, kurią žmogus išgyvena kaip neigiamą. Pyktis gali pasireikšti kaip priešiška reakcija į negatyvų aplinkos poveikį. Jį sudaro fiziologinis, kognityvinis ir elgesio komponentai. Pykčio emociją sukelia neigiami išorės veiksniai ir ji pasireiškia stipriu energijos antplūdžiu. Ši emocija visada nukreipta į tikslo siekimą, nes pyktis reguliuoja asmens savigarbą. Pykčio pasekmės dažniausiai būna negatyvios: atsiranda bendravimo problemos, gali sutrikti sveikata, arba padidėja agresyvaus ir delinkventinio elgesio tikimybė.

1.2. Priešiškumas, pyktis ir agresija

Norėta išsiaiškinti, kaip pyktis susijęs su priešiškumu ir agresija. Todėl panagrinėtos šios sąvokos išsamiau.

Priešiškumas, tai negatyvi nuostata kitam žmogui arba grupei žmonių, nepalankiai nusiteikusių aukos atžvilgiu (Берковиц, 2002). Priešiškumas yra jausmų ir elgesio kompleksas, pasireiškiantis agresyviu ir dažnai kerštingu elgesiu (Spielberger, 1988). Priešiškumas – tai neigiamas asmenybės bruožas, padarantis daug žalos kitų atžvilgiu. Priešiškumas apjungia pyktį, pasibjaurėjimą ir panieką, kurie sudaro priešiškumo triadą (Eckhardt ir kt., 2002).

Priešiškas nusistatymas – įsitikinimai, kurių veikiamas žmogus gali pasielgti pozityviai ar negatyviai. Jei žmogui šie įsitikinimai yra pagrindiniai, ilgą laiką palaikomi kitų žmonių, pastiprinami šeimoje ir bendraamžių, tuomet jų pakeisti jau nebegalima. Tačiau paviršines nuostatas pakankamai lengvai galima pakoreguoti, dažnai logikos pagalba. Geriausias būdas keisti nusistovėjusias nuostatas – kontakto, žinių ir tarpusavio sąveikos pagalba. Priešiškumas ir negatyvios nuostatos, tai laiptai pykčio kryptimi, kurių veikiamas žmogus lengviau gali prarasti kantrybę ir greitai imti interpretuoti neutralius problemiškus veiksmus negatyviai, nes priešiški nusistatymai arba mintys įtakoja pykčio pasireiškimą (Abelson, 1987). Priešiškumas – negatyvios nuostatos arba mintys, kurios sudaro sąlygas pykčio pasireiškimui (Кассинов ir kt., 2006).

Pyktis yra sudėtinė agresijos, priešiškumo, prievartos dalis, kuri yra neigiamai vertinama visuomenėje ir yra viena svarbiausių emocijų (Изард, 2006). Jis pasireiškia kaip nepageidaujama reakcija, kurios žmogus nori išvengti. Pyktį žmogus išgyvena kaip pakankamai nemalonų jausmą. Daugeliui žmonių pykčio emocija nesukelia agresyvaus elgesio, vis dėlto nepažabotas pyktis mažiau ar daugiau siejamas su agresyviu elgesiu (Kassinove ir kt., 1995). Pykčio pasireiškimas gali sukelti agresiją, priešingu atveju, reikalinga nuolatinė jo kontrolė (Encyclopedia of psychology, 2000). Pyktis nebūtinai sukelia agresiją, tačiau jis sudaro sąlygas agresijos pasireiškimui (Берковиц, 2002). Agresyvus mažylis taps ne mažiau agresyviu vaiku, o agresyvus vaikas greičiausiai išaugs į agresyvų suaugusįjį. Faktorius, įtakojantis agresyvų elgesį, yra pykčio emocijos slenkstis. Žmonės, kurių pykčio slenkstis yra žemas (agresyvi motyvacija), dažniau išgyvena šią emociją (Изард, 2006). Nors pyktis nebūtinai sukelia agresiją, tačiau dažnas pykčio išgyvenimas padidina agresyvaus elgesio tikimybę.

Vidinė būseną, kuomet pasireiškia pykčio jausmai, lydimą nepageidaujamų, nemalonių susidūrimų su artimais žmonėmis, kolegomis ir šeimos nariais. Nors pyktis pasireiškia dažnai ir netgi tai sveikas reiškinys, jis gali tapti savotiška problema su daugybe negatyvių pasekmių.

Agresija apibūdinama kaip motorinis veiksmas. Priešiškumo atveju nėra žodinio ar fizinio aktyvumo, tai sudėtinga motyvacinė būseną, o agresija – sekantis iš jo elgesys (Изард, 2006). Agresija yra

fizinis veiksmas, kuriuo norisi keršyti arba pakenkti kitam žmogui, o kartais ir sunaikinti kieno nors turą. Agresijos ir žiaurumo priežastys tokios pačios kaip ir pastovaus ekstremalaus, asocialaus, delinkventiško ir kriminalinio elgesio (Žukauskienė, 1999). Jei motoriniu veiksmu norima pakenkti objektui, sukelusiam pyktį, tai vadinama tiesiogine agresija. Agresyvų elgesį gali sukelti pyktis arba priešiškas, bet jis gali būti ir suplanuotas, apgalvotas, kai dar visai nelyksta, arba pyktis yra labai nestiprus. Jei agresija kyla iš pykčio, ji vadinama priešiška agresija. Priešiška agresija stichiška ir impulsyvi. Ji pasireiškia kaip tikslo dalis: priešiškas santykis + pyktis → agresija (Кассинов ir kt., 2006). Priešiška agresija dažnai gali sukelti nenumatytas pasekmes.

Agresyvus elgesys gali būti labai įvairus: pradedant psichologine ir baigiant fizine agresija. Atvires agresyvumas būna dviejų formų: 1) jėgos naudojimas kito atžvilgiu, 2) įžūlus pranašumo demonstravimas, bauginimas, priekabių ieškojimas (Braslauskienė ir kt., 2005). Agresijos išraiška gali būti ir verbalinė. Daugelis autorių verbalinės agresijos išraiškas, tokias kaip garsus riksmas, barniai, šauksmai, priskiria verbalinės agresijos kategorijai. Jei motorinis veiksmas sukelia laukiamą efektą, tai verbalinis elgesys, atvirkščiai: į jį galima sureaguoti arba ne (Кассинов ir kt., 2006). Taigi, agresija – motorinis arba verbalinis veiksmas, kurio tikslas pakenkti.

Apibendrinant priešiško, pykčio ir agresijos sąvokas, galima teigti, kad priešiškas santykis gali peraugti į pyktį, kuris dažnai išgyvenamas kaip nemalonus jausmas. Tuomet, kai prie neigatyvios nuostatos prisideda pykčio emocija, gali pasireikšti agresyvus elgesys arba veiksmas.

1.3. Požiūris į pyktį istorijos eigoje

1.3.1. Filosofinis požiūris į pyktį

Apžvelkime filosofinį požiūrį į pykčio emociją. Klasikinės filosofijos pyktį tapatino su palaimos vaizdiniais. Platonas įžvelgė pykčio kilmę, susijusią su gyvūnų aistra, tačiau jis savaip pateisino pyktį. Epictetus ir Stokai pateisina žmonių siekius išreikšti savo teigiamus ar neigiamus jausmus. Pastarieji filosofai tvirtina, kad reikšti savo emocijas yra beprasmiška, nes tai neatitinka visuomenės normų. Aristotelis teigia, kad pyktis yra natūrali, tačiau pavojinga žmonijos aistra. Pyktis, bet koku atveju, nėra pateisinamas, kadangi, nelengva nustatyti, kodėl, su kuo, ir kaip ilgai yra pykstama. Taip pat, labai sunku nustatyti, nuo kada prasideda ir baigiasi neteisybė, dėl kurios žmonės pykstasi. Filosofas teigiamai vertina pykčio kontrolę, kuri padeda išlaikyti pusiausvyrą. Hipokratas pataria išsiaiškinti žmonių skirtumus pagal temperamentus. Filosofas mano, jog žmonių atpažinimas pagal jų temperamentus padėtų išvengti ligų, sukeltų pykčio (cholerikai labai pažeidžiami, nes jie temperamentingi ir impulsyvi) (Lindqvist ir kt., 2003). Filosofinis požiūris pyktį traktuoja kaip neigiamą jausmą ir pritaria pykčio kontrolei kaip būdui, padedančiam išlaikyti pusiausvyrą.

1.3.2. Psichodinaminis požiūris į pyktį

Aptarkime, kaip prasideda pykčio emocijos išgyvenimo ankstyvoji patirtis. Freud, sukūręs depresijos psichodinaminę sampratą, bandė paaiškinti, kodėl pyktis nukreipiamas į save. Depresija atsiranda ankstyvojoje raidos stadijoje vaikui patyrus sunkų nusivylimą, kai vaikas praranda meilės objektą (Andrikienė ir kt., 2004). Todėl patirti įvykiai, kurie sukelia frustraciją ir neviltį, skatina pyktį. Pyktis, nukreiptas link savo ego, dažnai pavirsta kaltės ir depresijos jausmais. Mintys ir jausmai, susiję su pyktį provokuojančiomis situacijomis, gali būti represuoti ir netiesiogiai patirti (Spielberger, 2005). Jau ankstyvojoje vaikystėje, kai netenkama meilės objekto, vaikas patiria nusivylimą. Ši neviltis sukelia pyktį, galintį pavirsti kalte ir depresija.

Pykčio patyrimas formuojasi jau vaikystėje, kai vaikas internalizuoja neigiamus afektus ir siekia nepriklausomybės. Vaikas savo pyktį ir nuoskaudą nukreipia į palikusius jį žmones. Vėliau tokio priešiško paliekančio objekto vaizdas išstumiamas iš sąmonės ir išgyvenamas kaip blogoji savęs dalis. Vaikas idealizuoja prarastą objektą ir pamažu susitvarko su ankstyvos netekties patyrimu. Taip susiformuoja gilus savo blogumo išgyvenimas. Tačiau šis išgyvenimas būna atskirtas nuo gero objekto, su kuriuo siekiama suartėti. Toks vaikas atsisako priklausomybės ir depresiškai siekia autonomijos. Vaikas laiko save blogu už išdidumą, pyktį, pavydą, nors kiti žmonės laiko jį tolerantišku, kukliu, neagresyviu (Andrikienė ir kt., 2004). Vaikas pyksta ant žmonių, kurie jį paliko. Tuomet palikusieji objektai išstumiami iš sąmonės, o pats vaikas save suvokia kaip blogą už pyktį ir pavydą.

O kaip pyktis vertinamas mūsų visuomenėje? Pyktį yra sunku pateisinti, kadangi jis susijęs su dviem dalykais: 1) su mūsų kultūra ir auklėjimu, kurie aiškiai suformuoja pykčio kriterijus (berniukams leidžiama supykti ir pyktį išlieti „kovojuant“ su draugais, o mergaitėms pykti draudžiama, sakant, jog taip elgtis negražu); 2) pyktis dažniausiai atrodo kaip agresija. Tačiau pripažinta, kad tai tėra ryškiausia jo išraiškos priemonė (Milašiūnas, 2004). Pyktis mūsų kultūroje sunkiai pateisinamas, ypatingai mergaičių, kadangi toks jų elgesys netoleruotinas. Dažniausiai pyktis panašus į agresiją, tačiau pyktis tėra emocija – ryškiausia agresijos išraiškos priemonė.

1.3.3. Biologinis požiūris į pyktį

Darwin savo evoliucijos teorijoje sukūrė naują pykčio ir baimės biologinę sampratą. Šioje teorijoje abi emocijos traktuojamos kaip universalios, įgimtos tiek gyvūnams, tiek žmonėms su jų charakteringomis elgsenomis. Nuo pykčio išraiškos priklauso grėsmingų aplinkos iššūkių išgyvenimas ir savo tolesnės evoliucijos išlaikymas. Pykdamas individas apsigina nuo aplinkinių gresiančių pavojų (Lindqvist ir kt., 2003). Mūsų veidų išraiška yra universali – juk ji išliko tokia pati evoliucijos eigoje su

kai kuriais motoriniais veiksmais. Žmogiško pykčio scenarijus jau yra užprogramuotas pačios gamtos (Biehl ir kt., 1997). Pyktis ir baimė – įgimtos emocijos, kurioms būdinga charakteringa jų išraiška.

Kokią įtaką pykčio pasireiškimui turi jo pasekmės? Hill, Skinner (cit. pagal Кассинов ir kt., 2006) įrodė, kad individo elgesį apsprendžia praeities veiksmai. Piktas elgesys, po kurio įprastai seka pozityvūs įvykiai (pvz., dėmesys, geranoriški kitų veiksmai), gauna pastiprinimą ir greičiausiai pasikartos ateityje. Piktas elgesys, kuris nesukelia pozityvių įvykių (pvz., ignoravimas), tampa mažiau intensyvus ir paprastai jis nesikartoja. Piktas elgesys, už kurį asmuo buvo nubaustas, gali būti nuslopintas. Ar pyktis pasikartos ateityje, priklauso nuo praeityje patirtų jo pasekmių.

Su pykčiu dažnai susijusios kai kurios fiziologinės reakcijos. Supykęs žmogus labiau prakaituoja, tampa nervingas arba pradeda drebtį, jo širdis pradeda smarkiau plakti. Pykdami žmonės suspaudžia kumščius ir daro kitokius motorinius judesius, kelia balsą. Džeims ir Langė (cit. pagal Кассинов ir kt., 2006) teigia, kad dalis pykčio protrūkių atsiranda po to, kai individas savyje aptinka fiziologines ir judesio reakcijas. Pykčio scenarijus mums yra įgimtas ir suformuotas evoliucijos eigoje kaip naudingos motorinės reakcijos „kovoti arba bėgti“. Tokios pat reakcijos būdingos ir gyvūnams, vos jie pajunta nemalonų kvapą, garsą ir t.t. Individo fiziologinės reakcijos, susiformavusios evoliucijos eigoje, yra universalios pykčio situacijoje ir nukreiptos į nemalonaus stimulo įveikimą. Šios reakcijos būdingos tiek gyvūnams, tiek žmonėms.

1.3.4. Kognityvinis požiūris į pyktį

Pažvelkime, kaip vyksta pykčio emocinio patyrimo interpretavimas žmogaus sąmonėje. P. Розенман teigė (cit. pagal Мак-Кей ir kt., 1997, p. 19): „Žmogus psichofiziologines įvykio pasekmes nustato remdamasis tuo, kokiomis emocijomis jis vertina tą įvykį... Pyktis – tai kognityvinė reakcija, kurią asmuo vertina asmeniškai ir interpretuoja“. К. Тэврис (cit. pagal Мак-Кей ir kt., 1997) sutinka, kad emocijos sukėlimui vien hormoninio sujaudinimo nepakanka: tam, kad chroninis stresas pavirstų depresija arba pykčiu, būtinas psichologinis komponentas. Adrenalinas netampa pykčio hormonu tol, kol prie jo neprisijungia kokia nors provokacija, neteisybės išgyvenimas arba koks nors kitas įvykių paaiškinimas. Todėl vien hormoninio sujaudinimo neužtenka pykčio emocijai kilti. Prie pastarojo prisijungus psichologiniam komponentui (neteisybei, provokacijai), pyktis išgyvenamas kaip suprantamas ir pateisinamas jausmas.

Kaip pažintiniai procesai susiję su pykčio emocija? Pyktis slopina mąstymo ir atminties (kognityvinius) procesus ir įtakoja jų netiesioginę išraišką (Spielberger, 2005). Tačiau, žmonės nereaguoja pykčiu, jei frustruojantį veiksnių laiko teisėtu, neišvengiamu ar pagrįstu. Žmogui, protu suvokiančiam pyktį sukėlusias priežastis, jei jos yra pagrįstos, pyktis sumažėja iki susierzinimo (Beck, 2005). Pažinti-

nių procesų dėka žmogus vertina vykstančius įvykius ir juos interpretuoja sąmonėje. Nors pyktis silpnina mąstymo ir atminties funkcijas, bet jei vykstančius įvykius žmogus supranta kaip pateisinamus, pykčio išgyvenimas gali sumažėti nuo smarkaus įtūžio iki menko susierzinimo.

Taigi, kognityvinis požiūris leidžia suprasti pažintinių procesų reikšmę interpretuojant pyktį. Kognityvinė pykčio teorija svarbi tuo, jog ji paaiškina, kaip pats žmogus supranta ir įvertina vykstančius įvykius (Мак-Кей ir kt., 1997).

Kaip matome, kiekvienas požiūris pyktį apžvelgia iš savitos pusės. Visoms teorijoms bendra tai, jog pyktį jos traktuoja kaip neigiamą, tačiau neišvengiamą emociją. Pykčio emocija padeda žmonėms išlikti ir reguliuoti tarpasmeninius santykius su aplinkiniais.

1.4. Pykčio rodikliai

1.4.1. Bendras pykčio lygis

Individai, turintys labai aukštą pykčio lygį, patiria padidintą emocinį susijaudinimą (Deffenbacher ir kt., 1997). Žmonės, kurių yra aukštas pykčio lygis, patiria intensyvius pykčio jausmus ir dažniausiai patiria sunkumus tarpasmeniniuose santykiuose. Taip pat, buvo nustatyta, jog asmenims, kurių pykčio lygis yra aukštas, gali atsirasti somatinės problemos (Spielberger, 2005). Aukštą pykčio lygį turintys individai, linkę pyktį išreikšti ekspresyviai ir yra linkę mažiau bendrauti.

Norėdami išnagrinėti bendrą pykčio lygį, turime susipažinti su sąvokomis, apibūdinančiomis šį pykčio rodiklį. Pyktis gali būti ir kaip asmenybės bruožas, ir kaip būseną, o tai sudaro bendrą pykčio lygį. Spielberger sukurtą skalę STAXI (Stait – Trait Anger Expression Inventory), skirta pykčio emocinės būsenos intensyvumo ir individualaus polinkio į pyktį skirtumų matavimui.

Pyktis, kaip asmenybės būseną susideda iš subjektyvių išgyvenimų, kintančių pagal intensyvumą nuo silpno susierzinimo iki intensyvaus įtūžio. Pykstant sujaudinama autonominė nervinė sistema. Bėgant laikui, ši būseną gali kisti kaip frustracijos funkcija (Deffenbacher ir kt., 1996). Žmonės, kurių yra aukšto intensyvumo pykčio būseną, patiria smarkius pykčio jausmus. Tokie žmonės linkę pykti ilgą laiką. Ši pykčio būseną gali paveikti jų sveikatą ir tarpasmeninius santykius (Spielberger, 2005). Pykčio, kaip asmenybės būseną apibūdina patiriamų pykčio jausmų intensyvumą.

Pyktį, kaip asmenybės bruožą apibūdina pykčio išgyvenimo dažnumas. Žmonės, pasižymintys aukštais šio bruožo rodikliais, dažnai patiria pykčio jausmus ir dažnai jaučia, kad kitų yra traktuojami nesąžiningai. Tokie žmonės yra karšto būdo ir pasiruošę savo pykčio jausmus išreikšti tuoj pat, vos tik atsirastų kokia nors provokacija. Jie dažnai būna impulsyvūs, jiems sunku kontroliuoti pyktį. Žmonės su aukštais pykčio bruožo rodikliais gali būti autoritariški ir pyktį naudoti kitų įbauginimui. Jie yra labai jautrūs kritikai, įžeidimams ir negatyviam kitų vertinimui (Spielberger, 2005). Pyktis, kaip asmenybės

bruožas labai reikšmingai susijęs su pykčio ekspresija ir taip pat turi neigiamą koreliaciją su pykčio kontrolės stiliumi (Deffenbacher, 1997). Pyktis, kaip asmenybės bruožas apibrėžia žmogaus piktumą, pykčio jausmų išgyvenimo dažnumą.

Taigi, bendrą pykčio lygį apibūdina du rodikliai: pyktis, kaip asmenybės būseną ir pyktis, kaip asmenybės bruožas.

Panagrinėkime, koks pykčio lygis yra labiau priimtinas visuomenėje. Individai, turintys aukštą pykčio lygį, lyginant su žemesnio pykčio lygio individais, labai lengvai susipyksta, jų reakcijos būna labai impulsyvios, savo pyktį išreiškia mažiau adaptyviais būdais ir turi neigiamas jų pykčio pasekmes (Deffenbacher ir kt., 1996). Žmonės, kurių yra aukštas pykčio lygis, patiria intensyvių pykčio jausmus, jie yra piktesni.

1.4.2. Pykčio raiškos būdai

Skiriami du pagrindiniai pykčio raiškos būdai: pykčio kontrolė ir pykčio ekspresija (Spielberger, 2005). Funkenstein ir kt., (1954) (cit. pagal Бреслав, 2004) tyrė, kaip žmonės išreiškia pyktį, t.y., ar jis yra nukreiptas į aplinkinius žmones verbaliniu ar fiziniu agresyviu elgesiu (pykčio ekspresija), arba jis nuslopinamas ir lieka viduje (pykčio kontrolė). Pagal Jacobs ir kt., (1989) tyrime dalyvavusių 4-5 klasių mokinių duomenis buvo identifikuotos keturios pykčio raiškos formos: 1) pykčio jausmų slopinimas; 2) pykčio ekspresija negatyviu/agresyviu elgesiu; 3) kontrolė arba pastangos nusiraminti ir kontroliuoti tas emocijas; 4) atspindėjimas arba bandymas pakalbėti su kažkuo, kol paauglys pasijus geriau. Šie mokslininkai siekė atrasti pykčio raiškos prigimtį (Deffenbacher, 2000). Todėl skiriama tokia pykčio raiška: vidinė ir išorinė pykčio kontrolė bei vidinė ir išorinė pykčio ekspresija.

Pykčio kontrolė

Kai kuriems žmonėms sulaikyti pyktį yra natūralu. Žmonės visiškai supranta savo pykčio pojūčius, bet mano, kad jo išraiška ne vietoje, tada į išorę nukreipia tikrai kai kuriuos veiksmus. Tai jiems lengvai sekasi ir užgniaužtas pyktis pagaliau gali visiškai išsisklaidyti. Asmuo turi alternatyvą: išreikšti savo pyktį vėliau arba kitaip spręsti problemą (Кассинов ir kt., 2006). Kai žmogus kažko nori, bet noro atvirai neišsako, norui įgyvendinti nieko konkretaus nedaro. Netiesioginiais, pasyviais ar apgaulingais būdais kartais net sau neprisipažįsta, ko iš tikrųjų nori. Tokie žmonės kontroliuoja save ar netgi neigia savo didžiausius troškimus. Asmenys, kurie kontroliuoja savo veiksmus, dažnai jaučia nerimą, nuoskaudą, pyktį (Ellis ir kt., 2005). Vidinė pykčio kontrolė vertinama pozityviai, tačiau tai gali sumažinti žmogaus gebėjimą adaptuotis ir priimti konstruktyvius sprendimus frustracinėje situacijoje (Spielberger, 2005). Vidinė pykčio kontrolė susijusi su pykčio slopinimu arba jo neigimu (Линденфилд, 1997). Kai asmuo savo pykčio neparodo atvirai arba kartais net nepripažįsta savo norų, tai vadinama vidine pykčio

kontrole. Vidinė pykčio kontrolė apibrėžia, kad asmuo energiją naudoja nusiraminiui ir pykčio sumažinimui.

Vidinės pykčio kontrolės būdas pranašus tuo, kad asmuo pykčio neišreiškia tuo momentu, kai būna labai supykęs, dėl to nenukenčia santykiai su aplinkiniais. Žmogus turi galimybę konstruktyviai apgalvoti savo veiksmus ir pyktį išreikšti vėliau arba nusiraminti kitu būdu. Tokia pykčio kontrolė dažniau padidina gebėjimą priimti konstruktyvų sprendimą frustracinėje situacijoje. Tačiau per didelė vidinė pykčio kontrolė gali sukelti somatinius negalavimus.

Išorinė pykčio kontrolė yra, kai žmonės sutelkia daug pastangų kontroliuodami savo pyktį ir stengiasi slopinti jo pasireiškimą (Spielberger, 1999). Išskiriamas elgesio tipas, kai žmogus linkęs kontroliuoti pyktį ir stengiasi jo neparodyti aplinkiniams. Mažinant išorinę pykčio išraišką, labai svarstoma ir kryptingai prižiūrima, kad pyktis neišsiliėtų į išorę. Kontroliuojant pyktį, dedama daug pastangų, tuomet sunkiau priimti, atleisti ir išspręsti problemą. Nuolatinis budrumas ir nepasitenkinimas savimi sudaro sąlygas tolimesniam pykčio pasireiškimui. Tokie žmonės negatyviai įvertina kitų elgesį. Kai žmogus bijo išreikšti savo pyktį, jam pasireiškia pastovus kognityvinis ir psichologinis susijaudinimas, kuris trukdo dirbti ar mokytis. Perdėta pykčio kontrolė gali sukelti asmens pasyvumą, depresiją ir norą pasišalinti (Spielberger, 2005). Pykčio kontrolė susijusi su didelėmis pastangomis mažinant pyktį, o tai savo ruožtu atima daug energijos. Išorinė pykčio kontrolė apibrėžia asmens gebėjimą savo energiją nukreipti pykčio kontroliavimui, kad jis nebūtų nukreiptas į išorę.

Išorinės pykčio kontrolės valdymo būdas yra pranašus tuo, kad aplinkiniams nėra parodomi pykčio jausmai. Tačiau šis pykčio raiškos būdas turi ir trūkumų: žmogus, besistengdamas neparodyti pykčio jausmų aplinkiniams, išnaudoja daug energijos. Toks pykčio kontroliavimas taip pat gali sukelti internalias problemas: užsisklendimą, depresiją, nerimą, pasyvumą.

Pykčio ekspresija

Sąvoką „ekspresija“ Holt (1970) (cit. pagal Изард, 2006) aiškina kaip agresyvius veiksmus, o pirmiausia verbalinę agresiją. Ekspresija gali būti vidinė ir išorinė.

Vidinė pykčio ekspresija vadinamas netiesioginis pykčio pasireiškimas. Asmenys, kurie dažnai patiria intensyvius pykčio jausmus, yra linkę malšinti savo jausmus labiau, negu išreikšti juos fiziškai arba verbaliai. Žmonės su aukštais vidinės pykčio ekspresijos rodikliais kai kuriose situacijose gali savo pyktį malšinti, o kitose situacijose gali juos išreikšti. Tokie žmonės neparodo savo pykčio tam objektui, kuris jį suerzina (Spielberger, 2005). Šie asmenys negali atsiduoti bendriems tikslams, negali atsikratyti susvetimėjimo, o kartu ir pykčio (Ellis ir kt., 2005). Pykčio raiškos būdą, kuomet sąmoningai griunami socialiniai santykiai, skleidžiamos paskalos ar nesilaikoma taisyklių, dar galima traktuoti kaip pasyvų –

agresyvų veiksmą arba paslėptą sabotą. Vidinė pykčio ekspresija nurodoma, kaip asmuo patiriamus intensyvius jausmus linkęs malšinti labiau, negu išreikšti juos fiziškai.

Asmuo, patirdamas neigiamus pykčio jausmus, yra labiau linkęs juos malšinti, nei parodyti išoriškai. Vidinės pykčio ekspresijos raiškos privalumas – aplinkinių nepastebimi, patiriamo pykčio jausmai. Tačiau tokia pykčio raiška turi trūkumą pačiam asmeniui: jis viduje pyksta, yra labai įsitempęs, bet to neparodo.

Išorinė pykčio ekspresija yra tiesioginis pykčio pasireiškimas. Atviras pyktis dažniausiai pasižymi didesniu impulsyvumu, jausmingumu ir pykčio ekspresija. Asmenys, kurių išorinė pykčio ekspresija yra stipriai išreikšta, savo pyktį išreiškia agresyviu elgesiu, nukreiptu į kitus žmones arba objektus (Spielberger, 2005). Tiesiogiai savo pyktį reiškiantys žmonės laužo ir gadina nuosavybę, atakuoja žodžiais, nors tiesioginio pykčio objekto niekada nepuola. Daugelis žmonių jaučia komfortą tokiu būdu išreiškdami pyktį, nes jis išreiškiamas pakeltu tonu, pasakoma daugiau žodžių. Išoriškai ekspresyviai savo pyktį išreiškiantys asmenys panašaus elgesio išmoko savo šeimose. Jie mano, jog tokia išraiška yra normali atsakomoji reakcija į frustraciją, nuomonių skirtumus, neteisybę arba nusivylimus. Pykčio protrūkis trunka kažkiek laiko, o po to žmogus pats bando rasti problemos sprendimą (Кассинов ir kt., 2006). Žmonės pyksta ant kitų žmonių, nes šie jiems trukdo gauti tai, ko jie nori. Ne tiek svarbu įgyvendinti savo siekius, kiek nugalėti tuos asmenis. Jie nuolat jaučiasi teisūs, pranašesni, mėgsta visus smerkti, nors kartais dėl tokio nuožmumo ir gailisi (Ellis ir kt., 2005). Išorinė pykčio ekspresija dažnai pasireiškia verbaline forma – šaukimu, sarkastiškais arba įžeidžiamais pasisakymais ir išorine kūno kalba: akių vartymu, galvos lingavimu, rankų sukryžiuavimu ir panašiais veiksmais (Кассинов ir kt., 2006). Išorinė pykčio ekspresija gali būti išreikšta fiziniais veiksmais (kitų užpildinėjimas, durų trankymas) arba verbaline forma (kritika, sarkazmu, įžeidinėjimais, grasinimais). Išorinė pykčio ekspresija apibūdina, kaip dažnai asmuo savo pyktį nukreipia į aplinkinius žmones arba objektus.

Aukšto intensyvumo pykčio reakcijos yra žymiai dažnesnės, intensyvesnės ir labiau užtęstos (Rice ir kt., 2006). Gali pasirodyti, kad pykčio išreiškimas į išorę yra pozityvus faktorius, kadangi baigiasi nusiraminiu – asmuo „išleidžia garą“ į aplinką ir nieko nelieka viduje. Tačiau žmonės, kurie linkę asmeninį pyktį išreikšti į išorę, turi daugiau negatyvių pasekmių, rizikuoja susirgti rimtomis ligomis (Кассинов ir kt., 2006). Teigiamas pykčio efektas, kuris išreiškiamas į išorę, yra labai nežymus, todėl šis veiksmas susilaukia daugiau neigiamų pasekmių.

Išorinės pykčio ekspresijos trūkumas yra: asmuo supykęs nemoka susivaldyti ir pyktį išreiškia ekspresyviai. Jis susipyksta su aplinkiniais, energingai reikšdamas pyktį. Aplinkiniams toks žmogus atrodo nemalonus, nemokantis valdyti neigiamų savo jausmų. Be to, įprotis pykčio jausmus reikšti ekspre-

syviu būdu, gali sukelti rimtas ligas. Šis pykčio raiškos būdas turi privalumą pačiam pykstančiam asmeniui: jis jaučiasi labiau pasitikintis savimi, nes gali įbauginti kitus.

Apibendrinami pykčio pasireiškimo būdus, pritariame K. Izard nuomonei, kad pyktį būtina kontroliuoti, nes kontroliuojamas pyktis gali būti stiprinančiu dviejų žmonių santykių motyvu (Strongman, 2000).

1.5. Pyktis ir demografiniai rodikliai

1.5.1. Lyties skirtumai reiškiant pykčio emocijas

Mergaičių ir berniukų reiškiamas pyktis skiriasi pagal amžių. Iki 10 metų amžiaus išgyvendami pykčio emociją ir mergaitės, ir berniukai demonstruoja fizinę agresiją. Tačiau nuo 13 metų amžiaus mergaitės geriau verbaliai ir neverbaliai išreiškia pykčio emocijas. Berniukai paauglystėje savo pyktį reiškia pasinaudodami fiziniais veiksmais (Goleman, 2003). Pykčio apraiškos dažniau pastebimos tarp žemesnių klasių vaikų nei vidutinio amžiaus paauglių (Lewis ir kt., 2004). Jaunesnio amžiaus vaikams būdinga pyktį išreikšti agresyviai. Paauglystės amžiuje pradeda skirtis pykčio išreiškimas: mergaitės pyktį išreiškia verbalinių ir neverbalinių išraiškos priemonių pagalba, o berniukai pasitelkia jėgą.

Pykčio situacijose merginos intensyviai verbaliai reiškia emocijas (Rotter ir kt., 1988) (cit. pgl. Бреслав, 2004). Supykusios merginos pravirksta, tuo tarpu berniukų pyktis pasižymi ekspresyvumu (Averill, 1982). Įskaudintos mergaitės pyksta ilgiau negu berniukai (Zahn-Waxler, 1994) ir reiškia daugiau netiesioginės agresijos (Crick ir kt., 1995). Mergaitės vis daugiau naudoja atviresnius pykčio ir paniekos reiškimo metodus (Galen ir kt., 1997). Be to, mergaičių pykčio išraiškos rodikliai yra aukštesni, nei berniukų (Lewis ir kt., 2004). Berniukų elgesys žymiai agresyvesnis nei mergaičių, tačiau mergaitės yra žymiai jautresnės tarpasmeniniams santykiams – jos buvo daug piktesnės, kai nebuvo pakviestos į geriausio draugo gimtadienį (Buntaine ir kt., 1997). Vienų autorių duomenimis, supykusios mergaitės dažniau pravirsta, o kitų – naudoja verbalinę, netiesioginę agresiją. Tačiau visi autoriai sutaria dėl berniukų: jie pyktį reiškia ekspresyviau.

Aplinkiniai žymiai geriau toleruoja berniukų pyktį nei mergaičių. Nors berniukai ekspresyviau reiškia pyktį, o mergaitės labiau jį kontroliuoja (Burney, 2006), tačiau mergaičių pyktis labiau aplinkinių ignoruojamas. Berniukų pyktis neretai gauna kažkokią dėmesio formą (Zeman ir kt., 1996). Nors mergaitės labiau linkusios kontroliuoti pykčio protrūkius, tačiau tuomet, kai jos visgi supyksta, jų pyktį aplinkiniai vertina neigiamai. Tuo tarpu berniukų pyktis visuomenėje geriau toleruojamas.

Jau paauglystės amžiuje egzistuoja lyčių skirtumai: mergaitės paauglės geriau kontroliuoja patiriamus pykčio jausmus, geriau juos verbalizuoja, negu berniukai – jie pyktį išreiškia agresyviais veiksmais.

1.5.2. Pyktis ir gyvenamoji vieta

Nėra gautų vieningų duomenų, kaip pykčio raiška skiriasi pagal gyvenamąją vietą. Vieni mokslininkai (Leaseburg ir kt., 1990) teigia, jog nėra žymių skirtumų tarp miesto ir kaimo moksleivių pagal pykčio kontrolę. Miesto moksleivių tarpe gauti šiek tiek aukštesni pykčio kontrolės rodikliai, tačiau šis skirtumas yra labai nežymus ($p \leq 0,05$). Nustatyta, jog miesto vaikai ir paaugliai žymiai dažniau patiria stresą nei kaime gyvenantys moksleiviai, todėl randa būdus, kaip elgtis krizinėje situacijoje. Tačiau kaimo vaikai dažniau nei miesto vaikai linkę įveikti krizines situacijas, apeidami nustatytas taisykles. Todėl kaimo moksleiviai nesugeba suvaldyti streso ir kontroliuoti savo gyvenimo. Kaimiečiai moksleiviai turi elgesio krizės potencialą, tokį, kaip vėlavimai į pamokas, elgesio taisyklių nepaisymas mokykloje ir stipresni pykčio protrūkiai. Kiti mokslininkai (Buntaine ir kt., 1997) nustatė reikšmingus paauglių pykčio raiškos skirtumus tarp miesto, priemiestinių rajonų ir kaimo vietovių. Labiausiai pykčio ekspresija pasižymėjo miesto paaugliai, tuo tarpu žemės ūkio vietovėje gyvenantys paaugliai paprastai nerodydavo savo pykčio. Be to, priemiestinių rajonų paaugliai demonstravo mažiau fizinio ar agresyvaus pykčio. Reikia pabrėžti, kad tyrimų rezultatai gana prieštaringi. Vienų mokslininkų duomenimis miesto paaugliai labiau geba kontroliuoti pyktį, o kitų – atvirkščiai, miestuose gyvenantys paaugliai yra daug piktesni už kaime ir priemiestiniuose rajonuose gyvenančius paauglius.

1.5.3. Paauglių pykčio raiška pagal tėvų išsilavinimą

Nėra vieningos nuomonės, kaip pyktį reiškia paaugliai, kurių tėvai yra skirtingo išsilavinimo. Vieni autoriai teigia, jog pykčio išraiška paauglystės amžiuje ne vienalytė, bet labiau diferencijuota ir pagrįstai susijusi su kilme, etnine priklausomybe bei socioekonominiu statusu (Deffenbacher ir kt., 2000). Taigi, yra nustatyta, jog pykčio raiška skirtinga pagal tėvų išsilavinimą, dar užsienio autorių tyrimuose vadinamą socioekonominiu statusu. Kiti autoriai pateikia tyrimus, kuriuose teigiama, jog paaugliai, kilę iš šeimų, turinčių tik pradinį išsilavinimą, dažnai buvo pikti ir susierzinę, jų pyktis pasižymėjo ekspresyvumu (Karlberg ir kt., 2004). Žmonių, kurių yra žemas socialinis-ekonominis statusas, pyktis pasižymi didesne ekspresija. Šiose šeimose augantys paaugliai supykę dažniau vartoja keiksmažodžius (Martin, 1997). Tačiau gauti dar kitokie tyrimų rezultatai, teigiantys, kad žemo socioekonominio statuso grupės tiriamieji daug ciniškesni, demonstruoja daugiau nepasitikėjimo, bet pykčio ekspresija didesnė aukštesnio socioekonominio statuso šeimose. Pykčio ekspresija rodo didesnę pasitikėjimą aukšto socioekonominio statuso grupėse (Haukkala, 2002). Taigi, vieni mokslininkai teigia, jog žemesnį išsilavinimą arba socioekonominį statusą turinčių tėvų vaikai pyktį išreiškia ekspresyviau, dažniau vartoja keiksma-

žodžius. Tačiau kiti autoriai pateikia savo tyrimų duomenis, kuriuose teigiama, jog pyktį ekspresyviau reiškia aukšto socioekonominio statuso tėvų vaikai.

1.5.4. Kai kurių socialinių rodiklių ir pykčio sąsajos

Panagrinėkime paauglių socialinių rodiklių: pažangumo bei užimtumo mokykloje ir pykčio tarpusavio sąsajas. Pažangūs mokiniai lankstesni socialinėse situacijose ir žymiai mažiau reiškia pyktį (Cole ir kt., 2006). Pažangesni mokiniai elgiasi mažiau agresyviai bei reiškia mažiau išorinio pykčio. Vaikai, kurie mokykloje buvo labai užimti, buvo žymiai mažiau priešišškai nusiteikę, neturėjo agresyvių fantazijų ir tarpasmeninius konfliktus sprendė daug švelnesnėmis strategijomis, lyginant su vaikais, kurie praleisdavo daug pamokų arba mažai lankė mokyklą (Aber ir kt., 1999). Paaugliai, patiriantys baimę, pyktį ar atsitraukimo jausmus, nesiekia aukštų mokymosi rezultatų (Hughes ir kt., 2007). Teigiamos emocijos, patiriamos mokymosi procese ir susijusios su gerais pasiekimais, sukelia džiaugsmą, viltį, pasididžiavimą, o nesėkmės pažadina neigiamas emocijas: gėdą, pyktį, beviltiškumą (Pekrun, 2006). Sėkminga mokymosi patirtis sukelia teigiamas emocijas, o neigiami rezultatai – beviltiškumą ir pyktį (Mudge ir kt., 2006). Pažangesni paaugliai geriau prisitaiko socialinėse situacijose, geriau lanko mokyklą ir žymiai mažiau reiškia pykčio.

Paaugliai, kurie turėjo draugų palaikymą, rodė mažiau pykčio (Chaplin, 2006). Su draugais galima lengviau įveikti kilusį pyktį – galima užsimiršti kažką malonaus veikiant lauke, panaudojant humorą (Bosworth ir kt., 1995). Paaugliams artimo draugo įžeidimai suteiks daugiau neigiamų emocijų ir pykčio, negu bendraklasio išdavystė. Po pykčio seka kitos neigiamos emocijos: liūdesys ir baimė. Susitariant su įžeidusiu draugu reikia įdėti daugiau pastangų, negu tokiose pačiose situacijose su bendraklasiais (Whitesell ir kt., 1996). Artimų draugų palaikymas padeda geriau įveikti pyktį, tačiau susitaikymas su įskaudinusiais draugais reikalauja daugiau pastangų.

Apibendrinant pykčio raišką pagal demografinius rodiklius, galima teigti, kad mergaitės pasižymi pykčio kontrole, o berniukai – pykčio ekspresija. Apie pykčio raišką pagal tėvų išsilavinimą, nėra gauta vieningų duomenų: vieni mokslininkai ištyrė, jog žemo socioekonominio statuso arba išsilavinimo tėvų vaikų pyktis pasižymi ekspresyvumu. Kitų tyrėjų duomenimis, aukšto socioekonominio statuso grupių pykčio ekspresyvumas rodo didesnę pasitikėjimą savimi. Dėl pykčio raiškos priklausomai nuo gyvenamosios vietos, nėra vieningos nuomonės: vienu autorių duomenimis kaimo vietovėse gyvenantys paaugliai pyktį reiškia daug ekspresyviau, o kiti autoriai teigia, kad miesto paaugliai yra piktesni. Paaugliai, kurių geresni mokymosi rezultatai, didesnis užimtumas mokykloje ir turi daugiau artimų draugų, pasižymi pykčio kontrole.

1.6. Probleminis elgesys ir pyktis paauglystėje

1.6.1. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio emocijų raiška

Internalios psichologinės problemos yra nukreiptos į vidų, pasireiškia daugiau per vidinius išgyvenimus, ne per išoriškai matomą elgesį. Eksternalių problemų grupei priskiriamos daugiausia elgesio problemos, nukreiptos į išorę, pasireiškiančios per išoriškai pastebimą neadaptyvų elgesį, susijusios su nepakankama kontrole (Reynolds, 1994). Vaikų ir paauglių internalūs sunkumai siejami su perdėta kontrole, tai nerimas, depresija, psichosomatiniai sunkumai. Eksternaliems sunkumams priskiriamas toks elgesys, kuris nukreiptas į aplinką: agresyvus ir delinkventinis elgesys (Ribakovienė, 2002). Apibendrinant minėtas sąvokas, nustatomi internalių problemų (apimančių depresiškumo/ nerimastingumo, užsisklendimo bei somatinių skundų) ir eksternalių (apimančių agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo) problemų ypatumai.

Internalių ir eksternalių sunkumų turinčių vaikų ir paauglių pykčio emocijų raiška yra skirtinga. Per didelę pykčio kontrolę gali sukelti internalių sunkumų. Priešingai – vaikai, kurie turi eksternalių elgesio problemų, negali tinkamai valdyti savo pykčio emocijų. Internalių problemų turintys vaikai yra mažiau emociškai ekspresyviūs nei turintys eksternalių elgesio problemų, kurie turi aukštesnę pykčio emocijų išraiškos lygį (Zeman ir kt., 2002). Vaikų internalūs ir eksternalūs sunkumai gali būti susieti su pykčio įveikos įgūdžiais (Compas ir kt., 2001). Vaikai, turintys eksternalių elgesio problemų, pateikė daug daugiau netinkamų pykčio įveikos būdų, nei vaikai, neturintys eksternalių problemų. Pykčio slopinimas ir netinkamas pykčio ir liūdesio išreiškimas pranašauja didesnę internalių simptomų lygį. Konstruktyvūs pykčio įveikos būdai buvo susieti su internaliais simptomais. Stipresnis ryšys yra tarp internalių simptomų ir pykčio emocijų kontrolės. Tuo tarpu eksternalių simptomų ir pykčio emocijų reguliavimo funkcionavimas susijęs neigiamais silpnesniais ryšiais (Zeman ir kt., 2002). Internalių sunkumų turintys vaikai ir paaugliai slopina savo pykčio emocijas, t.y. pasižymi pykčio kontrole. Tuo tarpu eksternalių sunkumų turinčių paauglių pykčio emocijų raiška su pykčio kontrole susijusi neigiamais ryšiais, t.y. pasižymi silpna pykčio kontrole.

1.6.2. Pyktis ir emocinės problemos paauglystėje

Pyktis ir depresija

Užslopintas pyktis yra depresijos pranašautojas (Sharkin, 1997). Pykčio ir depresijos ryšys yra labai svarbus tiek vyriškos lyties atstovams, tiek moteriškos (Newman ir kt., 2006). Kuo ryžtingiau pyktis sulaikomas savyje ir lieka neišlietas, tuo jis skausmingesnis, didesnė tikimybė atsirasti depresijai (Кассинов ir kt., 2006). Tyrimais buvo nustatyti reikšmingi depresijos ir pykčio būklės bei pykčio eksp-

resijos ryšiai (Hains, 1992; Mangold ir kt., 2007). Užslopintas pyktis gali išprovokuoti depresijos atsiradimą ne tik moteriškos, bet ir vyriškos lyties atstovams.

Pykčio slopinimas ir depresija būdingesnė mergaitėms nei berniukams. Mergaitės labiau slopina pyktį negu berniukai, tačiau mokslininkai mano, kad pykčio slopinimas pasireiškia depresija (Cox ir kt., 2000). Depresija dažniau pasireiškia paauglėms merginoms nei vaikinams (Ebata ir kt., 1990). Paauglės merginos yra depresyvesnės ir tai atspindi jų išvaizda, pasireiškia virškinimo sutrikimai, beviltiškumo pojūčiai ir savižudybės bandymai. Nustatyta, kad vyresnės merginos patiria daugiau depresijos požymių nei jaunesnės. Paaiškėjo, kad mergaitės labiau linkusios į vidinį (neišreikštą) pyktį ir pykčio kontrolę, o berniukai daugiau linkę į išorinį pyktį (Harris ir kt., 1991). Merginos, kurios skiria daugiau dėmesio savo išvaizdai jaunystėje, užaugusios patiria daugiau teigiamų emocijų, todėl jos mažiau patiria depresijos nei jų bendraamžiai vaikinai (Gilligan, 1991). 18-25 m. amžiuje depresiniai simptomai ir išreikštas pyktis mažėja, tuo tarpu savęs vertinimas didėja. Lyginant su vaikiniais, 18-mečių merginų pyktis buvo didesnis. Depresyvūs paaugliai slepia nepageidaujamas pykčio atakas, todėl jie gali būti agresyvūs (Gallambos ir kt., 2006). Merginoms, kontroliuojančioms pyktį, pasireiškia depresijos simptomai, o depresyvūs paaugliai, slepiantys savo pykčio protrūkius, tampa agresyvūs.

Pyktis ir nerimas

Pykčio sukeltas nerimas įtakoja fiziologinį aktyvumą, širdies ir kraujo apytakos, endokrininės, vegetacinės nervų sistemos, taip pat kitų autonominių sričių, centrinės nervų sistemos bei griaučių ir raumenų įtampą. Daugelio laboratorinių tyrimų metu pastebėta, kad vegetacinė sistema sudirginama pradėjus pykti (Kassinove ir kt., 2006). Pykčio slopinimas yra reikšmingai susijęs su nerimu, todėl nerimastingi asmenys linkę kontroliuoti pyktį (Deffenbacher, 1997). Nerimas yra subjektyvi asmenybės nepasitenkinimo išraiška, kuri susijusi su pykčio būseną, išoriniu pykčiu ir pykčio kontrole. Nerimo rodikliai yra teigiamai priklausomi nuo pykčio būsenos ir vidinio pykčio, ir neigiamai priklausomi nuo išorinio pykčio ir pykčio kontrolės (Kitamura ir kt., 2006). Aukštą pykčio lygį turintys individai patiria nerimą, distresą, kurie labai įtakoja jų fizinę, socialinę, edukacinę gerovę (Deffenbacher ir kt., 1997). Pradėjus pykti suaktyvėja ne tik vegetacinė sistema, bet gali atsirasti ir nerimo sutrikimai.

Pyktis ir somatiniai negalavimai

Yra nustatytas pykčio ir somatinių negalavimų ryšys. Pastebėta, jog pykčio malšinimas arba jo kontrolė labai susiję su somatinių simptomų – raumenų, širdies, kvėpavimo, virškinimo sistemomis (Koh ir kt., 2008). Pykčio kontrolė sukelia vaikų ir paauglių pilvo skausmus (Jellesma ir kt., 2006) ir kitus somatinius negalavimus (Miers ir kt., 2007). Somatiniai nusiskundimai vaikų ir paauglių tarpe gali kilti dėl nemokėjimo susidoroti su neigiamomis ilgalaikėmis pykčio emocijomis. Pastoviai galvojant ar kalbant apie pyktį sukėlusį įvykį, sudaromos prielaidos neigiamoms sveikatos pasekmėms (Miers ir kt.,

2007). Pykčio malšinimas yra tiesiogiai susijęs su somatiniais simptomais (Koh ir kt., 2005). Nuolat kontroliuojant pykčio pasireiškimą, gali atsirasti somatiniai simptomai: raumenų, širdies, kvėpavimo, virškinimo sutrikimai, pilvo skausmai.

Apibendrinant paauglių, kuriems būdingi internalūs sunkumai (nerimas, depresija, somatiniai skundai) pykčio raišką, galima padaryti išvadą, kad šie paaugliai pyktį linkę kontroliuoti, t.y. neleisti jam pasireikšti išorėje. Tokia pykčio raiška vertinama ne vien teigiamai: šie paaugliai, pernelyg kontroliuodami pykčio pasireiškimą, išsaugo gerus tarpasmeninius santykius, tačiau pastovi pykčio kontrolė atima daug energijos ir kenkia sveikatai.

1.6.3. Pyktis ir elgesio problemos paauglystėje

Panagrinėkime pykčio ir eksternalių problemų santykį. Neigiamos emocijos, jų tarpe pyktis, yra susijusios su eksternaliomis problemomis. Pyktis nuolatos buvo reikšmingas elgesio problemų pranašautojas (Kim ir kt., 2007). Eksternalių problemų turintys paaugliai pasižymi pykčio ekspresija.

Pyktis ir agresyvus elgesys

Agresyvus paauglių elgesys reikšmingai susijęs su pykčio ekspresija. Tokią teoriją pagrindžia daugelis mokslinių tyrimų. Vienų tyrėjų duomenimis buvo surastos agresyvaus paauglių elgesio ir pykčio sąsajos (Graham ir kt., 1995; Masataka, 2002; Campano ir kt., 2004). Kiti mokslininkai teigia, kad agresyvūs vaikai patiria daugiau pykčio jausmų (Goossens ir kt., 2002). Trečių mokslininkų tyrimais nustatyta, jog žymiai dažniau agresyviai elgiasi pikti paaugliai. Konfliktus su bendraamžiais jie sprendžia agresyviais veiksmais (Sukhodolsky ir kt., 2004). Mokslininkai tiriantys agresyvių paauglių elgesį, teigia, jog agresyviems paaugliams sunku susidoroti su pykčio emocijomis ir spręsti problemas šeimoje bei mokykloje (Fung ir kt., 2007). Todėl pykčio kontrolė gali būti efektyvi priemonė paauglių agresyvumo mažinimui (McCarthy-Tucker, 1999). Kaip matome, visi tyrėjai vieningai tvirtina, jog agresyvus paauglių elgesys reikšmingai susijęs su pykčio ekspresijos raiška.

Yra ištirta, kad agresyvūs vaikai dažniau parodo pykčio ir priešiško jausmus – jie greičiau nuo pykčio pereina prie agresijos. Tokie vaikai yra labiau pažeidžiami ir patys nesugeba kontroliuoti savo pykčio klasėje (Lewis ir kt., 2004). Taip pat nustatyta, kad agresyvūs mokiniai ypač sunkiai reguliuoja savo pyktį provokacinėse situacijose. Tokių jų elgesį įtakoja mažiau palankios socialinės gyvenimo sąlygos (Lewis ir kt., 2004). Taigi, agresyvūs vaikai ir paaugliai yra labiau pažeidžiami, todėl jiems ypač sunku kontroliuoti kylančias pykčio emocijas.

Pyktis ir delinkventinis elgesys

Mokslininkai, tyrę paauglių grupes, nustatė, kad delinkventinis elgesys yra teigiamai susietas su pykčio ekspresija (Coles ir kt., 2002; Sigfusdottir ir kt., 2004). Kiti tyrėjai pritaria teiginiui, kad priešiška nusiteikę asmenys pyktį išreiškia daug ekspresyviau (Felsten ir kt., 1999). Nekontroliuojama pykčio ekspresija yra artimai siejama su įvairiais tvarkos pažeidimais (Curry ir kt., 2006). Todėl galima teigti, kad delinkventinio elgesio paaugliai pasižymi pykčio ekspresija.

Asocialaus ir delinkventinio elgesio paaugliai tarpasmeninius santykius reguliuoja pykčiu. Pyktis išprovokuoja žemo santūrumo paauglių rizikingą, asocialų elgesį (Curry ir kt., 2006). Paaugliai elgiasi delinkventiškai, kai nemoka išspręsti konfliktų, pasinaudodami žodžiais, kad išreikštų pykčio emocijas. Mokytojai, bausdami paauglius dėl delinkventinio elgesio, pirmiausia ignoruoja tokio elgesio priežastis. Dėl to kyla dar didesnis pyktis (De Cecco ir kt., 1978). Todėl mokant paauglius pykčio kontrolės įgūdžių, galima būtų sumažinti delinkventinį elgesį (Bannett-Johnson, 2004). Paauglių, kurie elgiasi delinkventiškai, pyktis kyla tuomet, kai jie negali išspręsti tarpasmeninių konfliktų. Todėl būtina mokyti kontroliuoti kylančius pykčio jausmus tam, kad sumažėtų asocialus elgesys.

Apibendrinant galima teigti, kad eksternaliais sunkumais (agresyviu ir delinkventiniu elgesiu) pasižymintys paaugliai pyktį reiškia ekspresyviai. Ekspresyviai reikšdami pyktį, paaugliai jaučia, kad geriau gali kontroliuoti situaciją, įbauginti aplinkinius. Pagrindinis tokios pykčio raiškos trūkumas yra sunkiau išsaugomi tarpasmeniniai santykiai su aplinkiniais.

1.7. Pyktis ir empatija

Empatija yra reakcija į kito žmogaus vidinę būseną (Бэрон ir kt., 2001). Empatija nėra tik instinktyvi ir spontaniška įsijautimo reakcija – tai ir gebėjimas savo jausmus ir supratimą parodyti kitiems (Pukinskaitė, 2006). Empatija – tai pastovus jautrumas kintantiems kito išgyvenimams – baimei, pykčiui – viskam, ką jaučia kitas. Tai reiškia „laikiną gyvenimą kito asmens gyvenimu, buvimu jame be vertinimo ir smerkimo“ (Rogers, 1975). Empatija yra gebėjimas įsijausti į kito žmogaus vidinę būseną, gebėjimas suprasti jį taip, kad jis pasijustų esąs suprastas.

Buvo nustatytos neigiamos empatijos ir pykčio sąsajos (Marcus ir kt., 1980). Empatiją sudaro emocinis ir kognityvinis faktoriai, kurie slopina pyktį. Tie, kurie sugeba valdyti savo pyktį, socialiniuose santykiuose yra labiau empatiški (Roberts ir kt., 1996). Didesnė empatija yra susieta su didesne galimybe patirti ir išreikšti pozityvias emocijas, tuo tarpu pyktis negatyviai susijęs su empatija (Roberts ir kt., 1996). Empatija gali padėti reguliuoti emocijas, kurios kontroliuotų pyktį, todėl atviro pykčio išraiška žymiai sumažėja (Davidson ir kt., 2003). Empatija padeda susitvardyti paaugliams pyktį sukeliančiose situacijose ir yra prosocialaus elgesio pranašautoja (Mestre ir kt., 2006). Agresyvų elgesį, kurį gali su-

kelti pyktis, galima sumažinti empatijos pagalba (Strayer, 1980). Diegiant socialines kompetencijas ir mokant empatijos, galima išmokyti paauglius valdyti savo pyktį (Ramsey ir kt., 1995; O'Neil, 1996; Beland, 1997). Todėl galima teigti, kad agresyvūs ir konfliktiški paaugliai yra mažiau empatiški ir jų pyktį galima sumažinti mokant empatijos.

Dauguma tyrimų rodo, kad aukštesniais empatijos rodikliais pasižymintys paaugliai pyktį linkę kontroliuoti. Kuo didesnė empatija, tuo pyktis yra labiau kontroliuojamas. Taigi, paaugliai, pasižymintys didesne empatija, geriau gali reguliuoti emocijas, todėl geriau socialiai prisitaikę.

1.8. Tyrimo problema, tikslas, uždaviniai ir hipotezės

Problema:

Paaugliai yra labai emocionalūs, todėl jiems yra sunku kontroliuoti emocijas. Jau nuo mažų dienų vaikai mokomi pyktį išreikšti tinkamai. Pykčio pasireiškimas yra labai svarbus socializacijos, adaptacijos visuomenėje rodiklis. Pykčio stiprumas ir pykčio raiškos būdai yra susiję su vaikų ir paauglių emocinėmis ir elgesio problemomis. Labiausiai autorių yra analizuojamos pykčio sąsajos su depresiškumu, nerimastingumu, psichosomatiniais simptomais ir delinkventiniu elgesiu. Nors tyrimų atlikta nemažai, tačiau šiuo metu nėra vienareikšmiškų išvadų. Galvojama, kad pykčio pasireiškimą gali įtakoti socialinės bei demografinės charakteristikos. Todėl yra svarbu išnagrinėti visus šiuos veiksnius, kad pagerintume paauglių prisitaikymą visuomenėje.

Tyrimo tikslas – nustatyti internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio raiškos būdus; pykčio sąsajas su emocijų ir elgesio problemomis bei empatija.

Tyrimo uždaviniai:

1. Palyginti internalių bei eksternalių problemų turinčių paauglių bendrą pykčio lygį, pykčio kontrolę ir ekspresiją.
2. Palyginti paauglių pykčio lygį, kontrolę bei ekspresiją pagal demografinius rodiklius (lytį, gyvenamąją vietą ir tėvų išsilavinimą).
3. Nustatyti pykčio lygio, kontrolės bei ekspresijos rodiklių ryšį su empatija bei kai kuriais socialiniais rodikliais.

Tyrimo hipotezės:

1. Internalių problemų turintiems paaugliams būdinga stipresnė pykčio kontrolė, o eksternalių problemų turintiems paaugliams – stipresnė pykčio ekspresija.
2. Stipresnį pyktį patiriančių paauglių pykčio ekspresija yra didesnė.
3. Paauglių pykčio lygis, kontrolė bei ekspresija yra reikšmingai susijusi su empatija bei kai kuriais socialiniais rodikliais.
4. Paauglių pykčio lygis, kontrolė bei ekspresija yra skirtinga demografinių rodiklių atžvilgiu (lyties, gyvenamosios vietos, tėvų išsilavinimo).

2. TYRIMO METODIKA

2.1. Tyrimo dalyviai

Tyrime dalyvavo 208 paaugliai nuo 11 m. iki 18 m. amžiaus. Paaugliai buvo tirti šiose mokyklose: Švenčionių Zigmo Žemaičio gimnazijoje, Švenčionėlių pagrindinėje mokykloje, Vilniaus Saulėtekio vidurinėje mokykloje. Tiriamąją grupę sudarė 138 probleminio elgesio paaugliai (69 berniukai ir 69 mergaitės), įvertinti Achenbach'o metodika, kuriems buvo nustatytos internalios ir eksternalios problemos. Palyginamąją grupę sudarė 70 paauglių, nepasižyminčių ryškiomis emocinėmis ir elgesio problemomis, iš jų – 34 berniukai ir 36 mergaitės.

Pateikiamas internalių ir eksternalių problemų bei kontrolinės grupės tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžių, lytį, gyvenamąją vietą, abiejų tėvų išsilavinimus ir kai kuriuos socialinius rodiklius (draugų skaičių, lankomų būrelių kiekį, pažangumą) (1 lentelė).

1 lentelė. *Internalių, eksternalių problemų turinčių ir kontrolinės grupės paauglių charakteristikos*

	Internalių problemų grupė (n=68)	Eksternalių problemų grupė (n=70)	Kontrolinė grupė (n=70)
Paauglių amžiaus vidurkis ir SD (metais)	15,13 (1,81)	15,07 (1,99)	14,81 (2,19)
Lytis			
Berniukai	33 (48,52%)	36 (51,42%)	34 (48,57%)
Mergaitės	35 (51,47%)	34 (48,57%)	36 (51,42%)
Gyvenamoji vieta			
Kaimas	27 (39,71%)	21 (30,00%)	13 (18,57%)
Rajoninis miestas	28 (41,17%)	30 (42,86%)	33 (47,14%)
Didmiestis	13 (19,12%)	19 (27,14%)	24 (34,29%)
Tėvo išsilavinimas			
Aukštasis	9 (13,23%)	11 (15,71%)	16 (22,85%)
Aukštesnysis	29 (42,64%)	24 (34,28%)	30 (42,86%)
Vidurinis	30 (44,12%)	35 (50,01%)	24 (34,29%)
Motinos išsilavinimas			
Aukštasis	27 (39,71%)	15 (21,43%)	20 (28,57%)
Aukštesnysis	15 (22,06%)	20 (28,57%)	26 (37,14%)
Vidurinis	26 (38,23%)	35 (50,00%)	24 (34,29%)
Kai kurie socialiniai rodikliai (vidurkiai)			
Draugų skaičius	3,07	2,87	3,13
Lankomų būrelių skaičius	0,56	0,71	0,39
Pažangumas (pažymių vidurkis)	7,67	6,67	6,95

Tiriamųjų imčių statistiškai reikšmingo skirtumo tarp amžiaus nėra (1 lentelė). Lyties atžvilgiu tiriamųjų imtys yra homogeniškos.

Dauguma tiriamųjų gyveno rajoniniuose miestuose: 91 paauglys gyveno Švenčionyse ir Švenčionėliuose, 61 paauglys gyveno kaimo vietovėse, 56 paaugliai gyveno didmiestyje – Vilniuje.

Tiriamieji buvo nevienodai pasiskirstę pagal tėvų išsilavinimą: 36 motinos (17,3%) ir 62 tėvai (29,9%) turėjo aukštąjį išsilavinimą, 83 (39,9%) motinos ir 61 (29,3%) tėvas – aukštesnįjį, 89 (42,8%) motinos ir 85 (40,8%) tėvai – vidurinį išsilavinimą. Visi tyrime dalyvavę paaugliai buvo pažangūs: pažymių vidurkis iš pagrindinių mokomųjų dalykų buvo 7,12. Berniukų ir mergaičių mokymosi pažymių vidurkis reikšmingai nesiskyrė (berniukų $M = 6,34$; $SD = 1,57$; mergaičių $M = 7,81$; $SD = 1,37$).

2.2. Įvertinimo būdai

Vaikų ir paauglių pykčio raiškos (STAXI-CA) skalė (State-Trait Anger Expression Inventory – Children Adolescent) (Spielberger, 1988). Skalė įvertina asmens emocinę būseną ir pykčio jausmus, kurie prasideda nežymiu susierzinimu ir pereina į įniršį. Skalė nustato pykčio jausmų pasireiškimo dažnumą ir individualią būklę, priklausomai nuo situacijų įvairovės.

STAXI-CA skalę sudaro 53 teiginiai. Visi teiginiai įvertinami balais: 1, 2 arba 3, atsižvelgiant į tai, kaip jie tinka savo būsenai apibūdinti. Skalė sudaryta iš 6 subskalių:

- Pyktis, kaip asmenybės būseną (State-Anger). Subskalė matuoja patiriamų pykčio jausmų intensyvumą. Subskalę sudaro 17 teiginių.

- Pyktis, kaip asmenybės bruožas (Trait-Anger). Subskalė matuoja pykčio jausmų patyrimo dažnumą. Subskalę sudaro 12 teiginių.

- Vidinė pykčio ekspresija (Anger Expression-In). Subskalė matuoja labiau slopinamus pykčio jausmus, negu jie yra parodomi išoriškai. Subskalę sudaro 7 teiginiai.

- Išorinė pykčio ekspresija (Anger Expression-Out). Subskalė matuoja, kaip pykčio jausmai nukreipiami į kitus objektus. Subskalę sudaro 6 teiginiai.

- Vidinė pykčio kontrolė (Anger Control-In). Subskalė matuoja energijos išsikvojimą, kad pykčio jausmai būtų kuo greičiau nuslopinti. Subskalę sudaro 6 teiginiai.

- Išorinė pykčio kontrolė (Anger Control-Out). Subskalė matuoja energijos eikvojimą pykčio jausmų kontroliavimui, kad pyktis nebūtų nukreiptas į išorę. Subskalę sudaro 5 teiginiai.

Iš vidinės ir išorinės pykčio kontrolės rodiklių yra išvestas bendras pykčio kontrolės (VK + IK) rodiklis.

Pykčio ekspresijos indeksas yra išvestinis rodiklis, kuris apskaičiuojamas pagal formulę: $(VE+IE) - (VK+IK) + 16$. Šis rodiklis matuoja patiriamų intensyvių pykčio jausmų slopinimą arba išreiškimą agresyviu elgesiu.

STAXI-CA skalės Cronbach'o α yra nuo 0,63 iki 0,76, o tai rodo gerą vidinį suderinamumą.

Metodika yra gauta iš autoriaus C. D. Spielberger ir yra leidimas R. Pukinskaitei ją naudoti. Į lietuvių kalbą STAXI-CA skalę išvertė R. Pukinskaitė (2007).

Magistro darbe kiekvienos STAXI-CA subskalės rezultatai pateikiami pirminiais balais.

Jaunuolių elgesio skalė (Youth Self Report, YSR11/18, Achenbach, 1991). Skalės pagalba įvertiname 11 – 18 metų jaunuolių socialinį funkcionavimą, emocines ir elgesio problemas. Klausimynas yra pritaikytas naudoti Lietuvoje, nustatytos normos, ribinio ir nuokrypio įverčiai (Žukauskienė ir kt., 2006). YSR sudarytas iš dviejų dalių: socialinės kompetencijos bei aktyvumo ir probleminio elgesio subskalių. Vertinant socialinę kompetenciją ir aktyvumą, atsižvelgiama į šias sritis: sportavimą, priklausymą organizacijoms ir grupėms, užimtumą (pareigas) namie, santykius su bendraamžiais, broliais, seserimis ir tėvais, mokymosi rezultatus. Kiekviena sritis vertinama 0, 1 arba 2 balais.

Šiam tyrimui naudota tik emocijų ir elgesio sunkumų klausimyno dalis apie paauglio savijautą, elgesį, nuotaiką. Probleminio elgesio subskalės (iš viso 112 teiginių) leidžia įvertinti šias problemas: atsiribojimą, somatinius skundus, nerimą ir depresiją, socialines, mąstymo ir dėmesio problemas, delinkventinį bei agresyvų elgesį. Skiriamos aštuonios probleminio elgesio subskalės: užsisklendimo (*Withdrawn*), kurią sudaro 8 teiginiai, somatinių skundų (*Somatic Complaints*) – 10 teiginių, nerimo / depresijos (*Anxious / Depressed*) – 13 teiginių, socialinių sunkumų (*Social Problems*) – 11 teiginių, mąstymo sunkumų (*Thought Problems*) – 12 teiginių, dėmesio sunkumų (*Attention Problems*) – 9 teiginiai, taisyklių laužymo (*Delinquent Behavior*) – 15 teiginių, agresyvaus elgesio (*Aggressive Behavior*) (sudaro 17 teiginių).

Atsiribojimo, somatinių skundų, bei nerimo ir depresijos subskalės sujungtos į internalių problemų faktorių, o delinkventinio bei agresyvaus elgesio subskalės – į eksternalių problemų faktorių. Socialinių sunkumų, mąstymo ir dėmesio sunkumų subskalės nepatenka nei į internalių, nei į eksternalių problemų faktorių.

Kiekvienas teiginys vertinamas 0, 1 arba 2 balais, atsižvelgiant į tai, kaip jie tinka savam elgesiui apibūdinti. Bendras elgesio problemų įvertinimas skaičiuojamas susumuojant visų 112 teiginių įvertinimus, o atskirų sindromų įvertinimai gaunami susumavus visus įverčius pagal atitinkamas subskales. Į lietuvių kalbą YSR išvertė ir standartizavo R. Žukauskienė. Šių skalių Cronbach'o α yra nuo 0,65 iki 0,81, o tai rodo gerą vidinį suderinamumą. Magistro darbe YSR skalės rezultatai pateikiami pirminiais balais.

Tarpasmeninio reaktyvumo indekso (IRI) skalė (Interpersonal Reactivity Index; Davis, 1980). Skalė tiria empatijos įvairiapusišką prigimtį. Skalė įvertina respondentams būdingas emocines reakcijas į kitų žmonių negatyvius išgyvenimus. Metodiką sudaro 28 teiginiai. Triamasis kiekvieną teiginį turi įvertinti balais nuo 1 iki 7, atsižvelgiant į tai, kaip jie tinka savo požiūriui ir jausmams apibūdinti. Tiriamieji

teiginius įvertina vadovui skaitant papildomas instrukcijas. Subskalių įverčiai skaičiuojami sumuojant visų 7 teiginių įvertinimus.

IRI skalę sudaro 4 subskalės, įvertinančios skirtingus empatijos aspektus:

- Empatinis įsijautimas (Empathic concern scale). Subskalė nustato emocinį empatijos aspektą – gebėjimą pajusti kitiems žmonėms užuojautą, švelnumą rūpintis jais. Subskalę sudaro 7 teiginiai.

- Perspektyvos suvokimas (Perspective-taking scale). Subskalė nustato kognityvinį empatijos aspektą – gebėjimą suprasti ir priimti kitų žmonių požiūrį. Subskalę sudaro 7 teiginiai.

- Asmeninis distresas (Personal Distress scale). Subskalė įvertina gebėjimą patirti distresą ir diskomfortą reaguojant į kito asmens distresą. Subskalę sudaro 7 teiginiai.

- Įsivaizdavimą (Fantasy scale). Subskalė švertina gebėjimą mintimis ir jausmais patirti įsivaizduojamus jausmus. Subskalę sudaro 7 teiginiai.

Metodika yra gauta iš autoriaus M. H. Davis. Yra duotas autoriaus leidimas R. Pukinskaitei ją naudoti. Į lietuvių kalbą Tarpasmeninio reaktyvumo indekso skalę išvertė R. Pukinskaitė. Tiriant paauglius, autoriaus leidimu buvo naudojamos perspektyvos suvokimo ir empatinio įsijautimo subskalės. Šių dviejų subskalių rodiklių suma sudaro empatijos indeksą.

Magistro darbe kiekvienos subskalės rezultatai pateikiami pirminiais balais. Perspektyvos suvokimo subskalės Cronbach alpha – 0,84; empatinio įsijautimo subskalės Cronbach alpha – 0,72; empatijos indekso Cronbach alpha – 0,79.

Tyrime buvo fiksuojami demografiniai rodikliai: amžius, lytis, gyvenamoji vieta, tėvų išsilavinimas. Įvertinant paauglius, buvo surinkta informacija apie kai kuriuos socialinius rodiklius: draugų skaičių, lankomų būrelių skaičių, pažangumą (pažymių vidurkį).

2.3. Tyrimo eiga

Tyrimu norėta palyginti tris skirtingas paauglių grupes, todėl buvo vykdomi tokie etapai:

1. Buvo renkama informacija iš mokytojų, kurie nukreipdavo paauglius psichologo konsultacijai.
2. Konsultacijų metu buvo sudaromos internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių grupės. Tyrimui buvo atrenkami paaugliai nuo 11 iki 18 metų amžiaus. Buvo gautas ugdymo įstaigų vadovų bei tėvų sutikimas, kad paaugliai dalyvautų tyrime.

3. Pritarus socialiniam pedagogui ir kitiems specialistams, paaugliai buvo įvertinti YSR11/18 metodika. Į internalių problemų turinčių paauglių grupę pateko paaugliai, kurių internalių problemų skalės įverčiai viršijo 65 T balus. Į eksternalių problemų turinčių paauglių grupę pateko paaugliai, kurių eksternalių problemų skalės įverčiai viršijo 65 T balus. Į kontrolinę grupę pateko paaugliai, kurių internalių ir eksternalių sunkumų skalių įverčiai neviršijo 65 T balų.

4. Norėdami įsitikinti, kad grupės atrinktos teisingai, buvo atlikta dispersinė analizė (ANOVA) (2 lentelė).

5. Grupės buvo suvienodinamos pagal lytį, amžių, tėvų išsilavinimą ir gyvenamąją vietą. Taip siekta proporcingo paauglių dalyvavimo pagal įvairius demografinius rodiklius. Buvo siekiama, kad internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių grupės sudarytų panašus berniukų ir mergaičių skaičius. Taip pat buvo siekiama, kad atrinkti paaugliai būtų vienodai pasiskirstę pagal amžių.

6. Paaugliai buvo įvertinami STAXI-CA ir IRI skalėmis. Tyrimai buvo atliekami grupelėmis po 8 – 10 paauglių. Paaugliams buvo paaiškintas tyrimo tikslas. Jie išsamiai supažindinti su klausimynų pildymo instrukcijomis. Paaugliai klausimynus pildė mokykloje individualiai. Iškilus klausimams, paaugliams buvo paaiškinama, kas vienu ar kitu teiginiu turima omenyje. Kiekvienas paauglys, dalyvaujantis tyrime, ant atskiro lapo surašė pagrindinių mokomųjų dalykų pirmojo trimestro įvertinimus. Tyrimas vyko psichologo kabinete ir užtruko nuo 40 min. iki 1 val. Viso tyrimo metu paaugliams bei jų tėvams buvo pabrėžiama, kad dalyvavimas tyrime yra savanoriškas ir kad yra garantuojamas jų pateiktų duomenų konfidencialumas ir jų atsakymai bus žinomi tik tyrimo organizatoriams.

2.4. Tyrimo duomenų apdorojimas

Gautų ir suvestų duomenų rezultatai skaičiuojami naudojant Microsoft Exel 2003, SPSS (13 versija) for Windows 2000 programą. Buvo taikoma aprašomoji analizė. STAXI-CA rodiklių vidurkių palyginimui pagal gyvenamąją vietą, tėvų išsilavinimą, buvo taikoma ANOVA dispersinė analizė, taikyti F ir Scheffe kriterijai. Nustatant ryšį tarp emocinių ir elgesio sunkumų, empatijos, kai kurių socialinių rodiklių bei STAXI-CA rodiklių, buvo taikoma koreliacinė analizė (Spearmano ranginės koreliacijos koeficientas rho ir Pearsono koreliacijos koeficientas r). Stjudento t kriterijus buvo naudojamas dviejų nepriklausomų imčių rodiklių vidurkių skirtumo įvertinimui.

3. TYRIMO REZULTATAI

3.1. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių emocijų ir elgesio problemų charakteristika

Atliekant tyrimą, minėtomis metodikomis buvo įvertinti 256 paaugliai nuo 11 iki 18 metų amžiaus. Buvo analizuojami tik tinkamai užpildyti klausimynai. Į galutinį tyrimą buvo atrinkti 208 paaugliai. Tikslingai pasirinktos 3 tiriamųjų grupės:

I grupė – internalių problemų grupė, tai paaugliai su išreikštomis internaliomis problemomis;

II grupė – eksternalių problemų grupė, tai paaugliai su išreikštomis eksternaliomis problemomis;

III grupė – kontrolinė grupė – paaugliai, nepasirūšimintys ryškiomis emocinėmis ir elgesio problemomis.

Norėta išsiaiškinti internalių, eksternalių problemų turinčių ir kontrolinės grupės paauglių emocinių ir elgesio sunkumų rodiklių vidurkius ir jų standartinius nuokrypius. Taikant vienfaktorinę dispersinę analizę (ANOVA), palyginti trijų nepriklausomų grupių emocinių ir elgesio sunkumų rodiklių vidurkiai.

2 lentelė. Internalių, eksternalių problemų turinčių ir kontrolinės grupės paauglių YSR skalės rezultatai (rodikliai palyginti pagal ANOVA)

YSR	Internalių problemų grupė (n=68)			Eksternalių problemų grupė (n=70)			Kontrolinė grupė (n=70)			F
	M	SD	T balai	M	SD	T balai	M	SD	T balai	
Užsisklendimas/ depresiškumas	6,65	3,06	64,20	3,61	1,49	53,08	1,97	1,66	50,74	81,48***
Somatiniai skundai	6,15	4,42	62,90	3,31	1,85	54,59	2,06	1,63	51,40	35,74***
Nerimastingumas/ depresiškumas	13,97	6,35	66,02	7,69	2,57	56,08	5,00	2,20	51,70	85,50***
Socialiniai sunkumai	5,56	3,11	64,15	4,54	1,95	54,67	2,47	1,72	50,08	31,50***
Mąstymo sunkumai	4,56	2,75	61,19	4,26	1,73	56,38	2,30	1,88	52,19	22,45***
Dėmesio sunkumai	7,54	3,01	60,65	8,26	2,03	55,42	4,90	1,98	50,36	38,61***
Taisyklių laužymas	3,29	2,06	52,80	8,57	3,32	67,95	2,96	1,97	55,11	108,16***
Agresyvus elgesys	8,25	3,13	52,94	19,59	4,20	70,20	6,61	2,37	50,87	315,59***
Internalūs sunkumai	25,46	7,24	66,22	14,16	3,70	54,11	8,80	4,15	47,98	175,01***
Eksternalūs sunkumai	11,54	3,78	52,81	28,16	3,53	71,28	9,56	3,52	48,80	558,94***
Bendri sunkumai	62,63	15,69	62,48	68,50	9,47	63,91	32,87	10,80	48,42	169,92***

*** $p \leq 0,001$.

Analizuojant internalių, eksternalių problemų turinčių ir kontrolinės grupės paauglių YSR skalės rodiklius (2 lentelė), dispersinė analizė parodė internalių problemų turinčių paauglių statistiškai reikšmingus skirtumus pagal užsisklendimo/depresiškumo ($F(2,207) = 81,48$; $p \leq 0,01$), somatinių skundų

($F(2,207) = 35,74$; $p \leq 0,01$), nerimastingumo/depresiškumo ($F(2,207) = 85,50$; $p \leq 0,01$), socialinių sunkumų įverčius ($F(2,207) = 31,50$; $p \leq 0,01$). Mąstymo sunkumai taip pat statistiškai reikšmingi ($F(2,207) = 22,45$; $p \leq 0,01$). Eksternalių problemų turintys paaugliai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo internalių problemų turinčių ir kontrolinės grupės paauglių dėmesio sunkumais ($F(2,207) = 38,61$; $p \leq 0,01$). Gauti statistiškai reikšmingi taisyklių laužymo skirtumai ($F(2,207) = 108,16$; $p \leq 0,01$). Statistiškai reikšmingas ir agresyvus elgesys ($F(2,207) = 315,59$; $p \leq 0,01$).

Dispersinė analizė parodė, kad yra statistiškai reikšmingi skirtumai tarp tiriamų paauglių grupių pagal internalių sunkumų įverčius ($F(2,207) = 175,01$; $p \leq 0,01$), t. y. internalių problemų turinčių paauglių internalūs sunkumai yra labiau išreikšti ($M = 25,46$; $SD = 7,24$) nei eksternalių problemų grupės ($M = 14,16$; $SD = 3,70$) ir kontrolinės grupės ($M = 8,80$; $SD = 4,15$). Taip pat nustatyti eksternalių sunkumų statistiškai reikšmingi skirtumai ($F(2,207) = 558,94$; $p \leq 0,01$), t. y. eksternalių problemų grupės eksternalūs sunkumai ($M = 28,16$; $SD = 3,53$) reikšmingai didesni, nei internalių problemų grupės ($M = 11,54$; $SD = 3,78$) arba kontrolinės grupės ($M = 9,56$; $SD = 3,52$).

Taigi atlikta ANOVA dispersinė analizė atskirai internalių, eksternalių problemų ir kontrolinės grupės paaugliams ir palygintos emocinės ir elgesio problemos pagal *Scheffé t testą* kaip *post hoc* palyginimą (1 priedas). Paaiškėjo, kad internalių problemų turintys paaugliai pasižymi užsisklendimu/depresiškumu, somatiniais skundais, nerimastingumu/depresiškumu, socialiniais bei mąstymo sunkumais. Eksternalių problemų turintiems paaugliams būdingi dėmesio, taisyklių laužymo ir agresyvaus elgesio sunkumai.

Galima tvirtinti, kad tiriamų paauglių grupės atrinktos tinkamai.

3.2. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio rodiklių palyginimas

Norėta išsiaiškinti STAXI-CA skalės rodiklių vidurkius ir jų standartinius nuokrypius internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių grupėse. Kadangi tiriama imtis yra pakankamai didelė ir kintamieji pasiskirstę pagal normalųjį skirstinį, dviejų nepriklausomų imčių duomenys buvo analizuojami taikant *Stjudento t* kriterijų.

3 lentelė. *Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių STAXI-CA skalės rezultatai (taikytas Stjudento t kriterijus)*

STAXI-CA	Internalių problemų grupė (n=68)		Eksternalių problemų grupė (n=70)		t
	M	SD	M	SD	
Pyktis (būsena)	23,49	5,44	27,31	7,17	-3,54***
Pyktis (bruožas)	22,59	4,88	23,96	4,57	-1,67
Išorinė pykčio ekspresija	9,41	2,37	11,84	2,83	-5,48***
Vidinė pykčio ekspresija	13,85	3,27	12,33	2,94	2,88**
Išorinė pykčio kontrolė	10,85	2,41	9,64	2,21	3,07**
Vidinė pykčio kontrolė	13,69	2,29	12,51	3,06	2,55*
Pykčio kontrolė (IK+VK)	24,54	3,80	22,16	4,66	3,29***
Pykčio ekspresijos indeksas	42,10	5,12	43,04	4,03	-1,19

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio skalės rodiklių rezultatai pateikti 3 lentelėje. Didžiausi statistiškai reikšmingi skirtumai nustatyti pagal rodiklius: pyktis (būsena) ($p \leq 0,01$), išorinė pykčio ekspresija ($p \leq 0,01$) ir pykčio kontrolė (IK + VK) ($p \leq 0,01$). Ryškiais pykčio, kaip asmenybės būsenos ir išorinės pykčio ekspresijos rodikliais išsiskiria eksternalių problemų grupės paaugliai. Internalių problemų turintys paaugliai pasižymi pykčio kontrolės (IK + VK) rodikliais. Mažesni, tačiau taip pat statistiškai reikšmingi skirtumai tarp tiriamųjų grupių rasti pagal vidinės pykčio ekspresijos ($p \leq 0,01$), išorinės pykčio kontrolės ($p \leq 0,01$) ir vidinės pykčio kontrolės ($p \leq 0,01$) rodiklius. Kaip matome, šiais rodikliais išsiskiria internalių problemų turintys paaugliai. Pykčio, kaip asmenybės bruožo ir pykčio ekspresijos indekso rodiklių statistiškai reikšmingų skirtumų tarp internalių ir eksternalių problemų grupių nerasta.

Šio tyrimo rezultatai patvirtina pirmąją hipotezę, teigiančią, jog internalių problemų turinčių paauglių yra didesnė pykčio kontrolė, o eksternalių problemų grupės paauglių yra didesnė pykčio ekspresija. Šiuo tyrimu atskleidžiama, jog internalių problemų grupės paaugliams būdinga išorinė, vidinė bei bendra pykčio kontrolė ir vidinė pykčio ekspresija. Tuo tarpu eksternalių problemų grupės paaugliai pasižymi aukštesniais pykčio, kaip asmenybės būsenos ir išorinės pykčio ekspresijos rodikliais.

3.3. Pykčio rodiklių tarpusavio sąsajos

Norėta išsiaiškinti STAXI-CA skalės rodiklių tarpusavio sąsajas, todėl atlikta koreliacinė analizė. Pirmiausia nagrinėtos internalių problemų turinčių paauglių pykčio rodiklių tarpusavio sąsajos, taikant Spearmano ranginės koreliacijos koeficientą ρ (4 lentelė).

4 lentelė. *Internalių problemų turinčių paauglių STAXI-CA skalės rodiklių sąsajos (taikytas Spearmano ranginės koreliacijos koeficientas ρ)*

STAXI-CA	Išorinė pykčio ekspresija	Vidinė pykčio ekspresija	Išorinė pykčio kontrolė	Vidinė pykčio kontrolė	Pykčio kontrolė (IK+VK)	Pykčio ekspresijos indeksas
Pyktis (būsena)	,29**	,59**	,10	,27*	,22	,54**
Pyktis (bruožas)	,34**	,54**	-,04	-,08	-,08	,40**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Koreliacinė analizė parodė didžiausias teigiamas statistiškai reikšmingas pykčio, kaip asmenybės būsenos sąsajas su vidine pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksu ($p \leq 0,01$). Šios koreliacijos yra vidutinio stiprumo.

Taip pat gautos teigiamos statistiškai reikšmingos vidutinio stiprumo pykčio, kaip asmenybės bruožo koreliacijos su vidine pykčio ekspresija ($p \leq 0,01$). Pyktis, kaip asmenybės bruožas silpnai, tačiau reikšmingai teigiamai koreliavo su pykčio ekspresijos indeksu ir išorine pykčio ekspresija ($p \leq 0,01$).

Norėta ištirti eksternalių problemų turinčių paauglių atskirų pykčio rodiklių tarpusavio sąsajas. Atlikta koreliacinė analizė pagal Spearmano ranginės koreliacijos koeficientą ρ (5 lentelė).

5 lentelė. Eksternalių problemų turinčių paauglių STAXI-CA skalės rodiklių sąsajos (taikytas Spearmano ranginės koreliacijos koeficientas ρ)

STAXI-CA	Išorinė pykčio ekspresija	Vidinė pykčio ekspresija	Išorinė pykčio kontrolė	Vidinė pykčio kontrolė	Pykčio kontrolė (VK+IK)	Pykčio ekspresijos indeksas
Pyktis (būsena)	,37**	,22	-,24*	-,21	-,23	,38**
Pyktis (bruožas)	,63**	-,04	-,33**	-,13	-,23	,44**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Tyrimas parodė teigiamus patikimus ryšius tarp pykčio, kaip asmenybės būsenos ir pykčio ekspresijos indekso ($p \leq 0,01$) bei išorinės pykčio ekspresijos. Tačiau šie ryšiai yra silpni.

Nustatytos teigiamos statistiškai reikšmingos vidutinio stiprumo pykčio, kaip asmenybės bruožo sąsajos su išorine pykčio ekspresija ($p \leq 0,01$). Pyktis, kaip asmenybės bruožas teigiamai patikimai koreliavo su pykčio ekspresijos indeksu ir neigiamai – su išorine pykčio kontrole ($p \leq 0,01$). Pastarųjų rodiklių koreliacija yra silpna.

Norint ištirti visos tiriamų paauglių imties STAXI-CA skalės rodiklių tarpusavio sąsajas, atlikta koreliacinė analizė, taikant Pearsono r koeficientą (6 lentelė).

6 lentelė. Visos tiriamųjų imties paauglių STAXI-CA skalės rodiklių sąsajos (taikytas Pearsono r koeficientas)

STAXI-CA	Išorinė pykčio ekspresija	Vidinė pykčio ekspresija	Išorinė pykčio kontrolė	Vidinė pykčio kontrolė	Pykčio kontrolė	Pykčio ekspresijos indeksas
Pyktis (būsena)	,57**	,23**	-,13	-,05	-,10	,49**
Pyktis (bruožas)	,60**	,29**	-,09	,03	-,03	,57**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Atlikus koreliacinį tyrimą paaiškėjo, kad pyktis, kaip asmenybės būsena yra teigiamai statistiškai reikšmingai susijęs su išorine pykčio ekspresija ($p \leq 0,01$) – gautas vidutinio stiprumo koreliacijos koeficientas. Pyktis, kaip asmenybės būsena silpnai koreliavo su pykčio ekspresijos indeksu ($p \leq 0,01$).

Nustatyta, kad pyktis, kaip asmenybės bruožas teigiamai koreliuoja su išorine pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksu ($p \leq 0,01$). Šių pykčio rodiklių koreliacijos yra vidutinio stiprumo.

Apibendrinant šio tyrimo rezultatus galima teigti, kad internalių problemų grupės paauglių pykčio lygis teigiamai patikimai koreliuoja su vidine pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksu. Eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio lygis teigiamai koreliuoja su išorine pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksu ir neigiamai su išorine pykčio kontrolė. Analizuojant visos tiriamųjų imties STAXI-CA skalės rodiklių tarpusavio sąsajas matome, kad pykčio lygis reikšmingai teigiamai koreliuoja su išorine pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksu.

Todėl daroma išvada, jog paauglių bendras pykčio lygis teigiamai susijęs su pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksu. Todėl pasitvirtino antroji hipotezė, teigianti, jog stipresnį pyktį patiriančių paauglių pykčio ekspresija yra didesnė.

3.4. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių emocijų ir elgesio sunkumų, empatijos, kai kurių socialinių rodiklių ir pykčio rodiklių sąsajos

Kadangi naudoti skirtingi klausimynai, svarbu panagrinėti, kiek šių klausimynų rezultatai tarpusavyje koreliuoja. Toliau pateiktos rezultatų, gautų pagal YSR, IRI ir STAXI-CA skalių klausimynus, koreliacijos.

Pirmiausia panagrinėtos internalių problemų turinčių paauglių STAXI-CA skalės rodiklių sąsajos su emocijų ir elgesio, empatijos bei kai kuriais socialiniais rodikliais. Tyrimui naudota koreliacinė analizė pagal Spearmano ranginės koreliacijos koeficientą.

7 lentelė. *Internalių problemų turinčių paauglių STAXI-CA skalės rodiklių, YSR, IRI ir kai kurių socialinių rodiklių sąsajos (taikytas Spearmano ranginės koreliacijos koeficientas ρ)*

STAXI-CA	Pyktis (būseną)	Pyktis (bruožas)	Išorinė pykčio ekspresija	Vidinė pykčio ekspresija	Išorinė pykčio kontrolė	Vidinė pykčio kontrolė	Pykčio kontrolė (IK+VK)	Pykčio ekspresijos indeksas
YSR								
Užsisklendimas	,00	,25*	,13	,37**	,21	,01	,06	,24
Somatiniai skundai	,45**	,07	-,06	,16	,01	,32**	,23	,17
Nerimastingumas/depresiškumas	,45**	,52**	,14	,54**	,05	-,06	,02	,41**
Socialiniai sunkumai	-,10	,38**	,16	,12	-,27*	-,29*	-,39**	,10
Mąstymo sunkumai	,27	,15	,20	,06	,16	-,19	,01	,02
Dėmesio sunkumai	,43**	,54**	,11	,39**	-,04	,12	,05	,38**
Taisyklių laužymas	,07	-,25*	,21	,25*	-,23	,01	-,16	,37**
Agresyvus elgesys	,13	-,23	,06	-,03	,44**	,50**	,64**	,09
Internalūs sunkumai	,59**	,55**	,14	,71**	,14	,15	,19	,50**
Eksternalūs sunkumai	,15	-,31**	,16	,14	,26*	,43**	,46**	,28*
Bendri sunkumai	,59**	,38**	,25*	,51**	,14	,18*	,19	,47**
IRI								
Perspektyvos suvokimas	-,20	,12	,14	-,09	-,02	-,04	-,09	-,08
Empatinis įsijautimas	,23	,17	-,01	,16	,49**	,10	,44**	,03
Empatijos indeksas	,11	,19	,08	,09	,40**	,15	,33*	,00
Kai kurie socialiniai rodikliai								
Draugų skaičius	-,02	,05	-,09	-,19	-,08	,15	,02	,02
Lankomų būrelių skaičius	-,05	-,07	-,24	-,13	,31*	-,05	,12	-,22
Pažangumas	-,03	-,19	-,01	,09	,27*	,18	,27*	,08

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Internalių problemų turinčių paauglių emocinių ir elgesio problemų, empatijos ypatybių bei kai kurių socialinių rodiklių tyrimas parodė labai svarbias jų sąsajas su pykčio skalės (STAXI-CA) rodikliais.

Koreliacinės analizės duomenimis (7 lentelė) didžiausias statistiškai reikšmingas ryšys gautas internalių sunkumų ir vidinės pykčio ekspresijos rodiklio ($p \leq 0,01$). Ši koreliacija rodo stiprias teigiamas sąsajas. Internalūs sunkumai teigiamai reikšmingai koreliavo su pykčiu, kaip asmenybės būseną, bruožų ir pykčio ekspresijos indeksu ($p \leq 0,01$). Internalių sunkumų su minėtais pykčio rodikliais sąsajos yra vidutinio stiprumo.

Internalių sunkumų turinčių paauglių agresyvaus elgesio skalė teigiamai reikšmingai koreliavo su pykčio kontrolės rodikliais ($p \leq 0,01$), tai rodo vidutinio stiprumo koreliacijos. Taip pat nustatyti agresyvaus elgesio teigiami statistiškai reikšmingi silpni ryšiai su išorine ir vidine pykčio kontrole ($p \leq 0,01$).

Gautos teigiamos statistiškai reikšmingos vidutinio stiprumo bendrų sunkumų sąsajos su pykčiu, kaip asmenybės būseną ir vidinės pykčio ekspresijos rodikliais ($p \leq 0,01$). Bendri sunkumai silpnai koreliavo su pykčiu, kaip asmenybės bruožu ir pykčio ekspresijos indeksu ($p \leq 0,01$).

Gautos vidutinio stiprumo teigiamos statistiškai reikšmingos nerimastingumo/depresiškumo sąsajos su vidine pykčio ekspresija ir pykčiu, kaip asmenybės bruožu ($p \leq 0,01$). Nerimastingumas/depresiskumas silpnai, bet statistiškai reikšmingai teigiamai koreliavo su pykčiu, kaip asmenybės būseną ir pykčio ekspresijos indeksu ($p \leq 0,01$).

Dėmesio sunkumai teigiamai statistiškai reikšmingai koreliavo su pykčiu, kaip asmenybės bruožu ($p \leq 0,01$). Tai rodo vidutinio stiprumo koreliacijas. Gautos silpnos, tačiau statistiškai reikšmingos dėmesio sunkumų koreliacijos su pykčiu, kaip asmenybės būseną, vidine pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksu ($p \leq 0,01$).

Nustatytos teigiamos, tačiau silpnos statistiškai reikšmingos eksternalių sunkumų sąsajos su vidine pykčio kontrole ir bendra pykčio kontrole ($p \leq 0,01$). Gauta silpna neigiama eksternalių sunkumų koreliacija su pykčiu, kaip asmenybės bruožu ($p \leq 0,01$).

Gautos teigiamos statistiškai reikšmingos silpnos somatinių skundų koreliacijos su pykčiu, kaip asmenybės būseną ir vidine pykčio kontrole ($p \leq 0,01$).

Socialiniai sunkumai teigiamai statistiškai reikšmingai koreliavo su pykčiu, kaip asmenybės bruožu ($p \leq 0,01$) ir neigiamai – su pykčio kontrole ($p \leq 0,01$). Gautos šių rodiklių silpnos tarpusavio sąsajos.

Užsisklendimo koreliacijos su vidine pykčio ekspresija yra teigiamos, tačiau silpnos ($p \leq 0,01$).

Koreliuojant empatijos rodiklius su STAXI-CA skalės rodikliais, gauti statistiškai reikšmingi ryšiai: empatinis įsijautimas teigiamai, bet silpnai koreliavo su išorine ir bendra pykčio kontrole ($p \leq 0,01$). Bendras empatijos indeksas teigiamai, tačiau t.p. silpnai koreliavo su išorine pykčio kontrole ($p \leq 0,01$).

Apibendrinant koreliacinės analizės svarbiausius rezultatus, buvo pastebėti internalių problemų turinčių paauglių emocinių sunkumų (nerimastingumo/depresiškumo, internalių ir bendrų sunkumų) teigiami ryšiai su vidine pykčio ekspresija, pykčiu, kaip asmenybės būseną ir kaip bruožu bei pykčio ekspresijos indeksu.

Įvertinant eksternalių problemų turinčių paauglių STAXI-CA skalės rodiklių ryšį su probleminiu elgesiu, empatija ir kai kuriais socialiniais rodikliais, atlikta šių skalių koreliacinė analizė. Koreliacinei analizei atlikti taikytas Spearmano ranginės koreliacijos koeficientas.

8 lentelė. Eksternalių problemų turinčių paauglių STAXI-CA skalės rodiklių, YSR, IRI ir kai kurių socialinių rodiklių sąsajos (taikytas Spearmano ranginės koreliacijos koeficientas ρ)

STAXI-CA	Pyktis (būse-na)	Pyktis (bruo-žas)	Išorinė pykčio ekspresija	Vidinė pykčio ekspresija	Išorinė pykčio kontrolė	Vidinė pykčio kontrolė	Pykčio kontrolė (IK+VK)	Pykčio ekspresijos indeksas
YSR								
Užsisklendimas	,22	-,21	-,40**	,29*	-,09	-,09	-,14	-,13
Somatiniai skundai	,07	-,11	-,19	,11	,01	,16	,09	-,01
Nerimastingumas/depresiškumas	,27	,19	,08	,15	-,21	-,05	-,13	,22
Socialiniai sunkumai	,24*	,05	-,04	,27*	-,21	-,29*	-,28*	-,01
Mąstymo sunkumai	,15	,03	-,19	,19	,22	,28*	,29*	,11
Dėmesio sunkumai	,04	,17	,11	,04	-,02	,02	,01	,05
Taisyklių laužymas	,11	,02	,11	,15	-,09	-,00	,00	,13
Agresyvus elgesys	,01	,13	,42**	-,20	-,17	-,12	-,17	,02
Internalūs sunkumai	,28	,08	-,09	,19	-,26*	-,04	-,17	,12
Eksternalūs sunkumai	,11	,18	,36*	-,09	-,32**	-,30*	-,33**	,08
Bendri sunkumai	,32**	,27*	,07	,19	-,31**	-,09	-,21	,18
IRI								
Perspektyvos suvokimas	-,21	-,21	-,04	-,03	,19	-,07	,03	-,16
Empatinis įsijautimas	-,21	,09	,05	-,25*	,27*	,35**	,36**	-,08
Empatijos indeksas	-,29*	-,02	,02	-,23	,25	,17	,21	-,18
Kai kurie socialiniai rodikliai								
Draugų skaičius	-,23	-,36**	-,49	,24	,20	,17	,19	-,09
Lankomų būrelių skaičius	-,17	-,15	-,09	-,15	-,04	-,14	-,12	-,35**
Pažangumas	,06	,10	,19	-,24*	,17	,16	,18	-,06

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Tiriant eksternalių problemų turinčių paauglių probleminį elgesį, empatijos ypatybes bei kai kuriuos socialinius rodiklius, gautos labai svarbios jų sąsajos su pykčio skalės (STAXI-CA) rodikliais.

Koreliacinės analizės duomenimis (8 lentelė) didžiausias teigiamas statistiškai reikšmingas, tačiau silpnas ryšys gautas agresyvaus elgesio ir išorinės pykčio ekspresijos rodiklio ($p \leq 0,01$).

Eksternalūs sunkumai su išorine pykčio ekspresija taip pat koreliavo teigiamai ($p \leq 0,01$). Gautos silpnos neigiamos eksternalių sunkumų koreliacijos su išorine pykčio kontrolė ir pykčio kontrolė ($p \leq 0,01$) bei vidine pykčio kontrolė ($p \leq 0,05$).

Silpnas neigiamas reikšmingas ryšys gautas koreliuojant užsisklendimą su išorine pykčio ekspresija ($p \leq 0,01$).

Nustatyta silpna, tačiau statistiškai reikšminga teigiama bendrų sunkumų koreliacija su pykčiu, kaip asmenybės būseną ($p \leq 0,01$) ir neigiama – su išorine pykčio kontrolė ($p \leq 0,01$).

Tikrinant hipotezę apie empatijos rodiklių ryšį su bendru pykčio lygiu ir pykčio ekspresija bei kontrolė, gauti teigiami statistiškai reikšmingi silpni empatinio įsijautimo ryšiai su vidine pykčio kontrolė ir bendra pykčio kontrolė ($p \leq 0,01$).

Tikrinant kai kurių socialinių rodiklių ryšį su STAXI-CA skalės rodikliais, rastos silpnos neigiamos statistiškai reikšmingos socialinio rodiklio „draugų skaičius“ koreliacijos su pykčiu, kaip asmenybės bruožu ($p \leq 0,01$). Lankomų būrelių skaičius silpnai neigiamai reikšmingai koreliavo su pykčio ekspresijos indeksu ($p \leq 0,01$).

Taigi, tikrinant trečiąją hipotezę apie STAXI-CA skalės rodiklių ryšį su emocijų ir elgesio sunkumais, empatijos rodikliais ir kai kuriais socialiniais rodikliais, nustatyti reikšmingi, tačiau silpni šių rodiklių tarpusavio ryšiai. Gauti silpni teigiami elgesio sunkumų (agresyvaus elgesio, eksternalių sunkumų, bendrų sunkumų) ryšiai su išorine pykčio ekspresija ir pykčiu, kaip asmenybės būseną. Gautas silpnos neigiamos eksternalių sunkumų sąsajos su išorine ir bendra pykčio kontrole. Empatinis įsijautimas teigiamai susijęs su vidine ir bendra pykčio kontrole. Draugų skaičius neigiamai koreliuoja su pykčiu, kaip asmenybės bruožu, o lankomi būreliai taip pat neigiamai susiję su pykčio ekspresijos indeksu.

Koreliacinės analizės rezultatai patvirtina trečiąją hipotezę: pykčio lygis, kontrolė ir ekspresija yra reikšmingai susiję su paauglių emocinėmis ir elgesio problemomis, empatija ir kai kuriais socialiniais rodikliais.

3.5. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių empatijos rodikliai

Norėta išsiaiškinti, kokiais empatijos rodikliais pasižymi internalių ir eksternalių problemų turintys paaugliai. Atliktas dviejų nepriklausomų imčių lyginimas pagal *Stjudento t* kriterijų.

13 lentelė. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių IRI skalės rodiklių palyginimas (rodikliai palyginti, taikant *Stjudento t* kriterijų)

IRI	Internalių problemų grupė (n=68)		Eksternalių problemų grupė (n=70)		t
	M	SD	M	SD	
Perspektyvos suvokimas	32,29	4,67	28,11	5,91	4,59***
Empatinis įsijautimas	32,10	7,31	30,44	5,89	1,47
Bendras empatijos indeksas	64,40	9,19	58,56	9,50	3,67***

*** $p \leq 0,001$.

Lyginant internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių empatijos rodiklius (13 lentelė), nustatyti statistiškai reikšmingi perspektyvos suvokimo (kognityvinio empatijos komponento) ($p \leq 0,01$) ir bendrojo empatijos indekso vidurkių skirtumai ($p \leq 0,01$). Nors internalių problemų grupės paaugliai pasižymėjo aukštesniais empatinio įsijautimo rodikliais, nei eksternalių problemų turintys paaugliai, tačiau šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi.

Nustatyta, kad aukštesniais empatijos rodikliais: perspektyvos suvokimu ir bendru empatijos indeksu pasižymi internalių problemų grupės paaugliai.

3.6. Pykčio rodiklių palyginimas pagal demografinius rodiklius

3.6.1. Pykčio rodiklių palyginimas pagal lytį

Siekiant nustatyti paauglių pykčio raiškos būdus pagal demografinius rodiklius, pirmiausia palyginti berniukų ir mergaičių bendro pykčio lygio, pykčio kontrolės ir pykčio ekspresijos rodikliai.

9 lentelė. *Berniukų ir mergaičių STAXI-CA skalės rodiklių palyginimas (taikytas Stjudento t kriterijus)*

STAXI-CA	Berniukai (n=103)		Mergaitės (n=105)		t
	M	SD	M	SD	
Pyktis (būsena)	24,58	6,39	24,03	6,61	,61
Pyktis (bruožas)	21,11	4,69	22,65	5,05	-2,28*
Išorinė pykčio ekspresija	9,83	2,62	10,04	3,03	-,54
Vidinė pykčio ekspresija	12,94	3,495	12,57	1,79	,85
Išorinė pykčio kontrolė	9,85	2,41	10,45	2,17	-1,87
Vidinė pykčio kontrolė	12,36	3,06	13,26	2,55	-2,30*
Pykčio kontrolė (IK+VK)	22,21	4,75	23,70	3,95	-2,46**
Pykčio ekspresijos indeksas	41,27	5,27	41,42	4,93	-,21

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Taikant Stjudento t kriterijų nepriklausomoms imtims, buvo patikrintas berniukų ir mergaičių pykčio rodiklių vidurkių skirtumų statistinis reikšmingumas (9 lentelė). STAXI-CA skalės rodiklių palyginimas rodo esant statistiškai reikšmingų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių pykčio, kaip asmenybės bruožo ($p \leq 0,02$), vidinės pykčio kontrolės ($p \leq 0,02$) ir pykčio kontrolės rodiklius ($p \leq 0,01$). Skirtumai pagal STAXI-CA skalės rodiklius: pykčio būsenos, išorinės bei vidinės pykčio ekspresijos, išorinės pykčio kontrolės bei pykčio ekspresijos indekso vidurkius nėra statistiškai reikšmingi.

Tokie tyrimo rezultatai leidžia patvirtinti ketvirtosios hipotezės dalį, teigiančią, jog paauglių bendras pykčio lygis, pykčio kontrolė ir ekspresija yra skirtinga lyties atžvilgiu. Taigi, mergaitės pasižymi aukštesniais pykčio, kaip asmenybės bruožo, vidinės pykčio kontrolės ir bendros pykčio kontrolės rodikliais.

3.6.2. Pykčio rodiklių palyginimas pagal gyvenamąją vietą

Tam, kad išsiaiškinti, kaip pykčio raiška skiriasi gyvenamosios vietos atžvilgiu, atlikta trijų nepriklausomų imčių pykčio skalės rodiklių įvertinimų dispersinė analizė.

10 lentelė. Visos tiriamųjų imties STAXI-CA skalės rodiklių palyginimas pagal gyvenamąją vietą (rodikliai palyginti, taikant ANOVA kriterijų)

STAXI-CA	Kaimas (n=61)		Rajoninis miestas (n=91)		Didmiestis (n=56)		F
	M	SD	M	SD	M	SD	
Pyktis (būsena)	25,00	6,19	24,28	7,46	23,60	5,01	,68
Pyktis (bruožas)	22,93	4,16	21,63	5,23	21,16	5,06	2,15
Išorinė pykčio ekspresija	10,54	2,53	9,62	3,11	9,77	2,59	2,07
Vidinė pykčio ekspresija	13,64	3,49	12,09	3,09	12,86	2,64	4,59*
Išorinė pykčio kontrolė	10,30	2,13	9,91	2,55	10,39	2,05	,90
Vidinė pykčio kontrolė	12,90	2,21	12,30	3,17	13,53	2,78	3,36*
Pykčio kontrolė (IK+VK)	23,20	3,58	22,21	5,09	23,91	3,93	2,75
Pykčio ekspresijos indeksas	42,79	5,66	40,10	4,79	41,77	4,47	5,57**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Dispersinė analizė (ANOVA) parodė, kad gauta reikšmingų pykčio raiškos skirtumų gyvenamosios vietos atžvilgiu. Didžiausi reikšmingi skirtumai gauti pagal pykčio ekspresijos indeksą ($F(2,207) = 5,57$; $p \leq 0,01$). Mažesni, tačiau taip pat statistiškai reikšmingi skirtumai nustatyti vidinės pykčio ekspresijos ($F(2,207) = 4,59$; $p \leq 0,11$) ir vidinės pykčio kontrolės rodiklių ($F(2,207) = 3,36$; $p \leq 0,04$). Kitų pykčio rodiklių skirtumai pagal gyvenamąją vietą nėra statistiškai reikšmingi.

Siekiant nustatyti, tarp kurių grupių pagal gyvenamąją vietą yra didžiausi skirtumai, atlikta ANOVA dispersinė analizė, pasirenkant *Scheffe t testą* kaip *post hoc* palyginimą (2 priedas). Paaikškėjo, kad didžiausi reikšmingi skirtumai gauti lyginant rajoniniame mieste ir kaime gyvenančių paauglių pykčio ekspresijos indekso rodiklius. Šiais rodikliais pasižymi kaime gyvenantys paaugliai. Mažesni, tačiau reikšmingi skirtumai gauti tarp rajoninio miesto ir kaimo pagal vidinę pykčio ekspresiją. Nustatyta, jog šis rodiklis didesnis kaime gyvenančių paauglių tarpe. Pagal vidinę pykčio kontrolę labiausiai skiriasi didmiestyje ir rajono mieste gyvenantys paaugliai. Vidinė pykčio kontrolė labiausiai pasižymi didmiesčio paaugliai.

Tyrimas patvirtina ketvirtosios hipotezės dalį, teigiančią, kad bendras pykčio lygis, pykčio kontrolė ir ekspresija yra skirtinga gyvenamosios vietos atžvilgiu. Apibendrinant gautus tyrimo rezultatus galime tvirtinti, kad aukštesniais pykčio ekspresijos indekso rodikliais ir vidine pykčio ekspresija pasižymi paaugliai, gyvenantys kaimiškose vietovėse, kai rajoniniame mieste gyvenančių paauglių šie pykčio rodikliai yra mažiausi. Tuo tarpu didmiesčio paaugliams būdinga vidinė pykčio kontrolė, lyginant su rajoniniame mieste gyvenančiais paaugliais, kurių šie pykčio rodikliai yra mažiausi.

3.6.3. Pykčio rodiklių palyginimas pagal tėvų išsilavinimą

Siekiant nustatyti paauglių pykčio raiškos būdus pagal tėvų išsilavinimą, pirmiausia palygintas paauglių bendras pykčio lygis, pykčio kontrolė ir ekspresija pagal motinos išsilavinimą.

11 lentelė. Visos tiriamųjų imties STAXI-CA skalės rodiklių palyginimas pagal motinos išsilavinimą (rodikliai palyginti, taikant ANOVA kriterijų)

STAXI-CA	Vidurinis (n=81)		Aukštesnysis (n=61)		Aukštasis (n=66)		F
	M	SD	M	SD	M	SD	
Pyktis (būsena)	24,41	6,68	25,08	6,79	23,45	5,96	1,01
Pyktis (bruožas)	22,77	5,54	21,23	4,72	21,41	4,15	2,17
Išorinė pykčio ekspresija	10,43	3,26	9,66	2,86	9,58	2,07	2,10
Vidinė pykčio ekspresija	13,38	3,38	11,80	2,30	12,86	3,37	4,57*
Išorinė pykčio kontrolė	9,96	2,37	10,05	2,15	10,48	2,35	1,02
Vidinė pykčio kontrolė	12,70	3,18	12,59	2,51	13,15	2,71	0,71
Pykčio kontrolė (IK+VK)	22,67	4,56	22,64	4,17	23,64	4,46	1,11
Pykčio ekspresijos indeksas	42,56	6,11	40,00	4,41	41,11	3,88	4,65*

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Analizuojant paauglių pykčio raiškos būdų vidurkius ir standartinius nuokrypius pagal motinos išsilavinimą (11 lentelė), buvo taikyta dispersinė analizė (ANOVA). Statistiškai reikšmingi skirtumai nustatyti pagal vidinę pykčio ekspresiją ($F(2,207) = 4,57$; $p \leq 0,01$) ir pykčio ekspresijos indeksą ($F(2,207) = 4,65$; $p \leq 0,01$).

Norint išsiaiškinti, tarp kurių grupių pagal motinų išsilavinimą yra didžiausi skirtumai, atlikta ANOVA dispersinė analizė, taikant *Scheffe t testą* kaip *post hoc* palyginimą (3 priedas). Paaiškėjo, kad vidurinį išsilavinimą turinčių motinų paauglių yra didžiausia vidinė pykčio ekspresija, lyginant su paaugliais, kurių motinų išsilavinimas yra aukštesnysis. Taip pat nustatyta, jog pykčio ekspresijos indeksas yra didžiausias paauglių, kurių motinų išsilavinimas yra vidurinis. Šio pykčio rodiklio gauti reikšmingi skirtumai su paaugliais, kurių motinos turi aukštesnįjį išsilavinimą.

Tyrimo rezultatai rodo, kad paaugliai, kurių motinų išsilavinimas yra vidurinis arba specialusis vidurinis, pykčio raiška pasižymi didesniu ekspresyvumu.

Toks pat tyrimas atliktas lyginant paauglių STAXI-CA skalės rodiklius pagal tėvo išsilavinimą.

12 lentelė. Visos tiriamųjų imties STAXI-CA skalės rodiklių palyginimas pagal tėvo išsilavinimą (rodikliai palyginti, taikant ANOVA kriterijų)

STAXI-CA	Vidurinis (n=89)		Aukštesnysis (n=83)		Aukštasis (n=36)		F
	M	SD	M	SD	M	SD	
Pyktis (būsena)	25,03	7,81	24,08	5,34	23,00	5,11	1,34
Pyktis (bruožas)	22,94	5,82	20,87	3,78	21,61	4,35	4,00*
Išorinė pykčio ekspresija	10,57	3,39	9,33	2,20	9,75	2,23	4,41*
Vidinė pykčio ekspresija	13,09	3,14	12,65	3,01	12,17	3,51	1,17
Išorinė pykčio kontrolė	9,94	2,39	10,41	2,32	10,08	2,02	,89
Vidinė pykčio kontrolė	13,00	3,13	12,65	2,49	12,72	2,90	,34
Pykčio kontrolė (IK+VK)	22,94	4,67	23,06	4,28	22,81	4,23	,04
Pykčio ekspresijos indeksas	42,72	6,08	40,22	4,04	40,56	3,68	5,98**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Analogiška analizė, taikant ANOVA kriterijų parodė, kad skiriasi paauglių STAXI-CA skalės rodikliai atsižvelgiant į tėvo išsilavinimą (12 lentelė). Didžiausi statistiškai reikšmingi skirtumai gauti pagal pykčio ekspresijos indeksą ($F(2,207) = 5,98$; $p \leq 0,01$). Mažesni statistiškai reikšmingi skirtumai nustatyti pagal pykčio, kaip asmenybės bruožo ($F(2,207) = 4,00$; $p \leq 0,02$) ir išorinės pykčio ekspresijos ($F(2,207) = 4,41$; $p \leq 0,01$) rodiklius.

Norėta patikrinti, kurių paauglių pagal tėčių išsilavinimą labiausiai skiriasi STAXI-CA skalės rodikliai. Taigi, atlikta ANOVA dispersinė analizė, naudojant *Scheffe t testą* kaip *post hoc* palyginimą (4 priedas). Ši analizė padėjo išsiaiškinti, kad pykčio ekspresijos indeksas didžiausias paauglių, kurių tėčiai turi vidurinį išsilavinimą. Jis reikšmingai skiriasi nuo paauglių grupės, kurių tėčių išsilavinimas aukštesnysis. Pyktis, kaip asmenybės bruožas ir išorinė pykčio ekspresija didžiausia paauglių grupės, kurių tėčių išsilavinimas yra vidurinis. Šie rodikliai reikšmingai skiriasi nuo paauglių grupės, kurių tėčių išsilavinimas yra aukštesnysis.

Apibendrinant šio tyrimo rezultatus, galima teigti, jog paaugliai, kurių tėčiai turi vidurinį išsilavinimą, pasižymi aukštesniais pykčio ekspresijos indekso, pykčio kaip asmenybės bruožo ir išorinės pykčio ekspresijos rodikliais. Šie vidurkių skirtumai yra didžiausi, lyginant su paaugliais, kurių tėčiai turi aukštesnį išsilavinimą.

Tyrimų pagal abiejų tėvų išsilavinimą rezultatai patvirtina ketvirtosios hipotezės dalį, teigiančią, jog paauglių pykčio lygis, kontrolė bei ekspresija yra skirtinga, atsižvelgiant į tėvų išsilavinimą. Taigi, paauglių, kurių motinų išsilavinimas yra vidurinis, aukštesni vidinės pykčio ekspresijos ir pykčio ekspresijos indekso rodikliai. Šie skirtumai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo paauglių, kurių motinų išsilavinimas yra aukštesnysis. Paauglių, kurių tėvo išsilavinimas yra vidurinis, reikšmingai aukštesni yra pykčio, kaip asmenybės bruožo, išorinės pykčio ekspresijos bei pykčio ekspresijos indekso rodikliai.

Minėti STAXI-CA skalės rodikliai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo paauglių, kurių tėvo išsilavinimas yra aukštesnysis.

Galima teigti, jog pasitvirtino ketvirtoji hipotezė: paauglių pykčio lygis, kontrolė ir ekspresija yra skirtinga demografinių rodiklių atžvilgiu. Mergaičių pykčio kontrolės ir pykčio, kaip asmenybės bruožo rodikliai statistiškai reikšmingai aukštesni nei berniukų. Kaimo vietovėse gyvenančių paauglių aukštesni pykčio ekspresijos indekso ir vidinės pykčio ekspresijos rodikliai, lyginant juos su rajoniniame mieste gyvenančiais paaugliais. Didmiesčio paaugliams būdinga vidinė pykčio kontrolė, lyginant su rajoniniame mieste gyvenančiais paaugliais. Paauglių, kurių tėvų išsilavinimas vidurinis, aukštesni pykčio ekspresijos indekso, pykčio ekspresijos bei pykčio, kaip asmenybės bruožo rodikliai, nei tų paauglių, kurių tėvų išsilavinimas yra aukštesnysis.

4. TYRIMO REZULTATŲ APTARIMAS

Šis darbas yra bandymas išanalizuoti paauglių, kuriems būdingos internalios ir eksternalios problemos, pykčio raiškos būdus. Buvo siekiama nustatyti bendro pykčio lygio bei pykčio ekspresijos ir pykčio kontrolės rodiklių sąsajas su emocijomis ir elgesio problemomis bei empatijos rodikliais, o taip pat juos palyginti su literatūroje aprašytais duomenimis.

4.1. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio rodikliai

Kaip ir buvo galima tikėtis, pirmoji hipotezė, kad internalių problemų turinčių paauglių yra didesnė pykčio kontrolė, pasitvirtino (3 lentelė). Nustatyti vidinės pykčio ekspresijos, išorinės pykčio kontrolės, vidinės pykčio kontrolės ir pykčio kontrolės reikšmingi skirtumai lyginant su eksternalių problemų grupės paaugliais. Šiuos rezultatus patvirtina mokslininkų (Zeman ir kt. 2002) tyrimai, kuriuose teigiama, jog internalių elgesio problemų vaikų emocijų išraiškos lygis yra mažiau ekspresyvus. Be to, pykčio slopinimas yra internalių problemų pranašautojas (Zeman ir kt., 2002).

Pasitvirtino šios hipotezės ir antroji dalis, teigianti, kad eksternalių problemų turinčių paauglių yra didesnė pykčio ekspresija (3 lentelė). Rasti statistiškai reikšmingi pykčio, kaip asmenybės būsenos ir išorinės pykčio ekspresijos skirtumai. Šiuos rezultatus patvirtina autorių (Kim ir kt. 2007) tyrimai, jog pyktis visuomet yra eksternalių problemų pranašautojas. Kitų mokslininkų (Zeman ir kt., 2002) atliktų tyrimų rezultatai, teigiantys, jog eksternalių problemų turintys vaikai negali tinkamai valdyti savo emocijų, taip pat patvirtina šiuos duomenis.

Tačiau nenustatyti reikšmingi pykčio, kaip asmenybės bruožo ir pykčio ekspresijos indekso skirtumai tarp tiriamų paauglių grupių.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad internalių problemų turintys paaugliai linkę pyktį kontroliuoti. Eksternalių problemų turintys paaugliai pyktį išreiškia ekspresyviai.

4.2. Pykčio rodiklių tarpusavio sąsajos

Koreliacinė analizė (4 ir 5 lentelės) parodė reikšmingas teigiamas pykčio, kaip asmenybės būsenos sąsajas su vidine pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksu ($p \leq 0,01$). Vadinasi, didėjant paauglių pykčio lygiui, didėja išorinė pykčio ekspresija bei pykčio ekspresijos indeksas. Gauta statistiškai reikšminga neigiama pykčio lygio koreliacija su išorine pykčio kontrole. Šio tyrimo rezultatai atitinka mokslininko (Deffenbacher, 1997) gautus duomenis, kur teigiama, kad pyktis kaip bruožas labiau reikšmingai susijęs su pykčio ekspresija ir turi neigiamą koreliaciją su pykčio kontrolės stiliumi. Šie rezultatai galėtų reikšti bendro pykčio lygio teigiamas sąsajas su pykčio ekspresija, kai paaugliai nenori

savo pykčio parodyti išoriškai. Tuo pačiu kyla ir pykčio ekspresijos indeksas, kai patiriami intensyvių pykčio jausmai. Tačiau šie jausmai gali būti arba slopinami, arba išreiškiami agresyviai.

Gauti teigiami ryšiai, tiriant visos imties paauglių pykčio rodiklius (6 lentelė) rodo, kad didėjant pykčiui, kaip asmenybės būsenai ir kaip bruožui, reikšmingai didėja išorinė pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksas ($p \leq 0,01$). Šiuos teigiamus reikšmingus ryšius galima būtų paaiškinti: paauglių, kurie yra dažnai piktesni ir patiria smarkius pykčio jausmus, pyktis nukreipiamas į aplinkinius fizinius veiksmus arba verbaliai: įžeidinėjimais, grasinimais, sarkazmu.

4.3. Pykčio rodiklių sąsajos su emocinėmis ir elgesio problemomis

Kitas šio tyrimo tikslas buvo paanalizuoti pykčio sąsajas su emocinėmis ir elgesio problemomis bei empatija (7 ir 8 lentelės). Gauti rezultatai patvirtino trečiąją hipotezę, teigiančią, kad paauglių pykčio rodikliai yra reikšmingai susiję su probleminiu elgesiu, empatija ir kai kuriais socialiniais rodikliais.

Gauti statistiškai reikšmingi internalių ir bendrų sunkumų, nerimastingumo/depresiškumo, užsisklendimo, dėmesio sunkumų ryšiai su vidine pykčio ekspresija ($p \leq 0,01$). Vadinasi, didėjant internalaus pobūdžio sunkumams, didėja ir netiesioginis pykčio pasireiškimas, todėl internalius sunkumus patiriantys paaugliai linkę malšinti savo jausmus labiau, negu išreikšti juos fiziškai arba verbaliai. Gautus rezultatus patvirtina autorių (Kitamura ir kt., 2006) tyrimų rezultatai, kur teigiama, jog buvo nustatyti teigiami nerimo ir depresijos ryšiai su vidiniu pykčiu. Tačiau šis tyrimas nepatvirtino neigiamų depresiškumo ir išorinio pykčio ryšių, kuriuos gavo minėti mokslininkai.

Gauti teigiami statistiškai reikšmingi pykčio bruožo ryšiai su nerimastingumu/depresiškumu, dėmesio, internaliais, bendrais ir socialiniais sunkumais ($p \leq 0,01$), bei neigiami statistiškai reikšmingi ryšiai su eksternaliais sunkumais ($p \leq 0,01$). Taigi, paauglių pykčio išgyvenimo dažnumas teigiamai statistiškai reikšmingai koreliuoja su paauglių internaliais, socialiniais ir dėmesio sunkumais bei neigiamai – su eksternaliais sunkumais. Didėjant eksternaliems sunkumams, mažėja pykčio bruožas, nes internalių problemų grupės paaugliai nėra linkę ilgai pykti.

Gauta reikšmingų duomenų apie pykčio ekspresijos indekso ryšį su internaliais, bendrais sunkumais, nerimastingumu/depresiškumu, taisyklių laužymu ir dėmesio sunkumais ($p \leq 0,01$). Galima tvirtinti, kad pykčio jausmų slopinimas arba jų išreiškimas agresyviu elgesiu, susijęs tiek su internaliais, tiek su eksternaliais sunkumais. Tai, kad pykčio ekspresijos indeksas koreliuoja su eksternalaus pobūdžio sunkumais, galima paaiškinti remiantis mokslininkų Felsten ir kt., (1999) tyrimo duomenimis, jog ekspresyviau pyktį reiškia priešišškai nusiteikę, delinkvencijos požymių turintys asmenys.

Gautas neigiamas statistiškai reikšmingas ryšys tarp užsisklendimo ir išorinės pykčio ekspresijos ($p \leq 0,01$) įrodo, jog kuo labiau užsisklendę paaugliai, tuo reiškiamas pyktis mažiau impulsyviai, jaus-

mingas, silpniau išreikštas. Tačiau gautos statistiškai reikšmingos teigiamos koreliacijos tarp išorinės pykčio ekspresijos ir agresyvaus elgesio ($p \leq 0,01$) rodo, jog agresyvus elgesys susietas su atviru pykčiu: jo didesniu impulsyvumu, nukreiptu į kitus žmones arba objektus. Tokius pačius rezultatus gavo mokslininkai (Kim ir kt., 2007), kurie nustatė, jog pyktis yra eksternalių problemų pranašautojas. Panašius duomenis gavo mokslininkai (Felsten ir kt., 1999), nustatę, jog priešiška nusiteikę asmenys pyktį išreiškia daug ekspresyviau.

Gauti išorinės pykčio kontrolės neigiami statistiškai reikšmingi ryšiai su eksternaliais ir bendrais sunkumais ($p \leq 0,01$). Tai galima paaiškinti: kuo daugiau eksternalių sunkumų patiria paaugliai, tuo mažiau gali kontroliuoti išorinį pykčio pasireiškimą.

Apibendrinant gautus tyrimo rezultatus, galima teigti, jog paauglių, patiriančių internalaus pobūdžio sunkumus (užsisklendimą, somatinius skundus, nerimastingumą/depresiškumą), didėja vidinė pykčio ekspresija ir pykčio lygis. Didėjant eksternalių sunkumų įverčiams, mažėja pykčio kontrolė. Kuo daugiau įvairaus pobūdžio sunkumų patiria paaugliai, tuo didesnis pykčio ekspresijos indeksas.

4.4. Pykčio rodiklių sąsajos su empatija bei socialiniais rodikliais

Nustatytos reikšmingos teigiamos empatinio įsijautimo ir empatijos indekso koreliacijos su pykčio kontrole ($p \leq 0,01$) (7 ir 8 lentelės). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad didėjant empatijos emociniam komponentui, didėja pykčio kontrolė. Tokia pati tendencija aiškėja ir mokslininkų (Ramsey ir kt., 1995; Roberts ir kt., 1996; O'Neil, 1996; Beland, 1997; Mestre ir kt., 2006) tyrimuose: empatiškai paaugliai geba geriau valdyti pyktį. Šie rezultatai atspindi tai, jog empatiškai paaugliai geba geriau kontroliuoti pyktį. Gautos labai silpnos neigiamos empatinio įsijautimo ir vidinės pykčio ekspresijos bei empatijos indekso ir pykčio, kaip asmenybės būsenos koreliacijos ($p \leq 0,05$). Šios sąsajos rodo, kad empatiškų paauglių mažėja pyktis, kurį paaugliai linkę išreikšti netiesiogiai, t.y. neparodyti jo išoriškai. Taip pat didėjant empatijos rodikliams, mažėja pykčio intensyvumas. Šie rezultatai tik patvirtina tyrimus, atliktus kitose šalyse (Marcus ir kt., 1980; Roberts ir kt., 1996), kuriais gautos neigiamos empatijos ir pykčio sąsajos. Taigi, empatija padeda paaugliams susitvarkyti ir jie geriau gali kontroliuoti savo pyktį. Todėl pagrįstai galima padaryti išvadą, kad empatija glaudžiai susijusi su pykčio kontroliavimu.

Gauti rezultatai leidžia manyti, kad empatija didina pykčio kontrolę, todėl empatiškai paaugliai pyktį linkę slopinti, kad jis nebūtų nukreiptas į išorę. Taip pat empatija silpnina pyktį, kaip asmenybės būseną, todėl gali būti sumažinti smarkūs pykčio jausmai.

Reikšmingi neigiami skirtumai buvo gauti koreliuojant socialinį rodiklį „draugų skaičius“ su pykčiu, kaip asmenybės bruožu ($p \leq 0,01$). Vadinasi, kuo daugiau draugų turi paaugliai, tuo pykčio jausmai išgyvenami rečiau. Mokslininko (Chaplin, 2006) tyrimai pagrindžia šiuos rezultatus, kadangi

turint draugų palaikymą, mažiau reiškia pykčio. Tai, kad su draugais lengviau įveikti kilusius pykčio jausmus, teigia mokslininkai Bosworth ir kt., (1995). Taigi, draugų palaikymas susijęs su aukštesniais pykčio kontrolės rodikliais.

Draugų palaikymas mažina pyktį, kaip asmenybės bruožą, vadinasi daugiau draugų turintys paaugliai ne tokie pikti, jų pyktis išgyvenamas rečiau.

Nustatytas neigiamas statistiškai reikšmingas lankomų būrelių skaičiaus ryšys su pykčio ekspresijos indeksu leidžia teigti, kad paauglių, mažiau užimtų popamokine veikla, didėja pykčio ekspresijos indeksas. Tai patvirtina tyrimai, atlikti kitose šalyse (Aber ir kt., 1999): mažiau užimti mokykloje mokiniai yra piktesni. Pastarąjį ryšį galima būtų interpretuoti ir kitaip: labiau užimti mokykloje paaugliai ne tik plečia savo akiratį, tobulina įgūdžius, bet kartu jų patiriami pykčio jausmai tampa mažiau intensyvūs.

Papildoma popamokinė veikla mažina pykčio ekspresiją ir didina jo kontrolę, todėl paaugliai, turintys papildomų užsiėmimų, labiau išmoksta kontroliuoti savo pyktį.

Apibendrinant internalių ir eksternalių problemų grupių paauglių empatijos ir kai kurių socialinių rodiklių duomenų, sąsajas su pykčio rodikliais, galima daryti išvadas, kad bendras pykčio lygis, pykčio kontrolė ir ekspresija yra reikšmingai susijusi su empatija bei kai kuriais socialiniais rodikliais. Taigi, trečioji hipotezė pasitvirtino.

4.5. Pykčio rodiklių tyrimas pagal demografinius rodiklius

Atliktas bendro pykčio lygio ir pykčio ekspresijos bei pykčio kontrolės rodiklių tyrimas pagal demografinius rodiklius.

Lyčių skirtumai. Palyginus mergaičių ir berniukų STAXI-CA skalės rodiklius (9 lentelė), pastebėta, kad mergaičių pyktis, kaip asmenybės bruožas yra reikšmingai didesnis, negu berniukų. Tai atitinka literatūroje pateiktų tyrimų duomenis, kuomet pykstančios mergaitės dažnai išreiškia pykčio jausmus, jos būna piktesnės už berniukus (Zahn-Waxler, 1994). Tyrimu nustatyta, jog mergaitės pasižymi didesne pykčio kontrole. Taigi, mergaitės labiau kontroliuoja kylantį pyktį ir dėl to išnaudoja didelę dalį savo energijos. Autoriai (Harris ir kt., 1991) mano, kad mergaitės labiau linkusios į pykčio kontrolę. Šiuos rezultatus t.p. patvirtina kitų mokslininkų (Cox ir kt., 2000; Burney, 2006) atlikti tyrimai, kuriais buvo nustatyta, jog mergaitės labiau slopina pyktį negu berniukai.

Taigi, remiantis gautais rezultatais, daroma išvada, kad mergaitės geriau kontroliuoja pyktį negu berniukai, o taip pat pasižymi aukštesniais pykčio, kaip asmenybės bruožo rodikliais. Vadinasi, mergaitės gali būti piktesnės už berniukus, bet jos geba geriau kontroliuoti pykčio jausmus.

Skirtumai pagal gyvenamąją vietą. Panagrinėti bendro pykčio lygio, pykčio ekspresijos ir pykčio kontrolės rodiklių skirtumai tarp paauglių, gyvenančių kaime, rajono mieste ir didmiestyje (10 lentelė).

Pastebėta, kad didžiausi skirtumai gauti pagal pykčio ekspresijos indekso rodiklius, kuriais pasižymi paaugliai, gyvenantys kaime. Tuo tarpu paauglių, gyvenančių rajoniniame mieste, pykčio ekspresijos indeksas yra mažiausias. Gauti šiek tiek mažesni vidinės pykčio ekspresijos įverčiai, kurių vidurkiai didžiausi kaime gyvenančių paauglių grupėje. Taigi, kaime gyvenantys paaugliai pasižymi didžiausia pykčio ekspresija. Šie pykčio ekspresijos rodikliai labiausiai skiriasi nuo paauglių grupės, kurie gyvena rajoniniame mieste. Tokius pat rezultatus gavo autoriai (Leaseburg ir kt., 1990), kurie tyrė skirtingose vietovėse gyvenančių paauglių pykčio raišką. Jie nustatė, jog kaimo moksleiviams būdingas taisyklių nepaisymas ir stipresni pykčio pasireiškimai. Didžiausi vidinės pykčio kontrolės vidurkių skirtumai gauti didmiestyje gyvenančių paauglių tarpe, kai rajoniniame mieste gyvenančių paauglių pykčio kontrolė yra mažiausia. Šio tyrimo rezultatus patvirtina jau minėtų mokslininkų (Leaseburg ir kt., 1990) gauti duomenys, kurie teigia, jog miesto moksleivių tarpe yra aukštesni pykčio kontrolės rodikliai.

Apibendrinant šio tyrimo duomenis, daroma išvada, kad kaime gyvenantys paaugliai pasižymi aukštesniais pykčio ekspresijos ir pykčio ekspresijos indekso rodikliais. Šių rodiklių didžiausi skirtumai gauti lyginant su rajoniniame mieste gyvenančių paauglių pykčio ekspresijos rodikliais. Didmiestyje gyvenantys paaugliai geriau kontroliuoja pyktį, lyginant su rajoniniame mieste gyvenančiais paaugliais.

Skirtumai pagal tėvų išsilavinimą. Pirmiausia aptarsime STAXI-CA skalės rodiklių skirtumus pagal motinos išsilavinimą (11 lentelė). Iš dispersinės analizės paaiškėjo, kad reikšmingi vidinės pykčio ekspresijos ir pykčio ekspresijos indekso vidurkių skirtumai nustatyti paauglių, kurių motinos turi vidurinį išsilavinimą. Mažiausi jau minėtų pykčio skalės rodiklių vidurkiai gauti paauglių grupėje, kurių motinų išsilavinimas yra aukštesnysis.

Lyginant visos tiriamųjų grupės paauglių bendro pykčio lygio, pykčio ekspresijos ir pykčio kontrolės rodiklius pagal tėvo išsilavinimą (12 lentelė), nustatyti didžiausi skirtumai pagal pykčio ekspresijos indeksą, kur aukščiausi šio rodiklio įverčiai gauti paauglių, kurių tėvo išsilavinimas yra vidurinis ($p < 0,01$). Pykčio ekspresijos indekso mažiausi vidurkiai gauti paauglių grupėje, kurių tėvo išsilavinimas yra aukštesnysis. Mažesni, tačiau taip pat statistiškai reikšmingi skirtumai gauti pagal išorinės pykčio ekspresijos ir pykčio, kaip asmenybės bruožo rodiklius. Didžiausiais šių rodiklių įverčiais pasižymėjo paaugliai, kurių tėvo išsilavinimas yra vidurinis. Jau minėtų pykčio rodiklių mažiausi vidurkiai nustatyti paauglių grupėje, kurių tėvo išsilavinimas yra aukštesnysis.

Lyginant šio tyrimo rezultatus su kitų autorių darbais, panašūs rezultatai gauti Švedijos mokslininkų (Karlberg ir kt., 2004). Autoriai nustatė, jog būtent taip elgiasi vaikai, mažiau mėgstantys mokyklą, pikti, kurių tėvų išsilavinimas yra tik pradinis. Kiti autoriai (Martin, 2002) nustatė, jog dažniau pikti būna žemo socialinio-ekonominio statuso tėvų vaikai. Tikėtina, jog šių tėvų taip pat yra žemas išsilavinimas. Tačiau šie duomenys tik iš dalies atitinka kito autoriaus (Haukkala, 2002) tyrimų rezultatus, kuris

teigia, jog žemo socioekonominio statuso grupės paaugliai daug ciniškesni, labiau savimi nepasitikintys, bet pykčio išraiška buvo didesnė aukštesnio socioekonominio statuso tiriamųjų tarpe.

Kaip rodo gauti rezultatai, bendro pykčio lygio, pykčio ekspresijos ir pykčio kontrolės rodikliai nevienodi paauglių grupėse, kurių tėvai yra skirtingo išsilavinimo. Pykčio, kaip asmenybės bruožo, išorinės ir vidinės pykčio ekspresijos bei pykčio ekspresijos indekso aukštesniais rodikliais pasižymėjo paaugliai, kurių tėvai turi vidurinį išsilavinimą. Pastarieji pykčio rodikliai labiausiai skyrėsi nuo paauglių grupės, kurių tėvų išsilavinimas yra aukštesnysis.

5. IŠVADOS

1. Internalių ir eksternalių problemų turintys paaugliai skiriasi pagal pykčio rodiklius: eksternalių problemų grupės paauglių reikšmingai aukštesni pykčio, kaip asmenybės būsenos ir išorinės pykčio ekspresijos rodikliai; internalių problemų turinčių paauglių reikšmingai aukštesni išorinės ir vidinės pykčio kontrolės ir vidinės pykčio ekspresijos rodikliai. Šios grupės nesiskiria pagal pykčio, kaip asmenybės bruožo ir pykčio ekspresijos indekso rodiklius.

2. Internalių problemų turinčių paauglių grupėje jų emociniai ir elgesio sunkumai labiausiai teigiamai koreliuoja su pykčio lygiu, su vidine pykčio ekspresija ir pykčio ekspresijos indeksu. Eksternalių problemų turinčių paauglių emocijų ir elgesio sunkumai labiausiai teigiamai koreliuoja su išorine pykčio ekspresija ir neigiamai - su išorine pykčio kontrole.

3. Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių grupėse bendras pykčio lygis (būsena ir bruožas) reikšmingai teigiamai koreliuoja su pykčio ekspresija bei pykčio ekspresijos indeksu.

4. Internalių problemų turinčių paauglių, lyginant juos su eksternaliais, reikšmingai aukštesni perspektyvos suvokimo ir bendro empatijos indekso rodikliai. Empatijos emocinis komponentas (empatinis įsijautimas) abiejose grupėse reikšmingai teigiamai koreliuoja su išorine pykčio kontrole, o internalių problemų grupėje empatijos indeksas teigiamai koreliuoja su išorine pykčio kontrole.

5. Eksternalių problemų turinčių paauglių draugų skaičius neigiamai siejasi su pykčiu, kaip asmenybės bruožu, o lankomų būrelių skaičius – neigiamai koreliuoja su pykčio ekspresijos indeksu.

6. Mergaičių pykčio kontrolės ir pykčio, kaip asmenybės bruožo rodikliai reikšmingai aukštesni nei berniukų. Kaimo vietovėse gyvenančių paauglių aukštesni pykčio ekspresijos indekso ir vidinės pykčio ekspresijos rodikliai, lyginant juos su rajoniniame mieste gyvenančiais paaugliais. Didmiesčio paaugliams būdinga vidinė pykčio kontrolė, lyginant su rajoniniame mieste gyvenančiais paaugliais. Paauglių, kurių tėvai turi vidurinį išsilavinimą, aukštesni pykčio ekspresijos indekso, pykčio ekspresijos bei pykčio, kaip asmenybės bruožo rodikliai, nei tų paauglių, kurių tėvų išsilavinimas yra aukštesnysis.

6. REKOMENDACIJOS

Užsienio ir Lietuvos tyrėjų darbų apžvalga bei atliktas pykčio rodiklių tarpusavio sąsajų su empatijos rodikliais tyrimas leidžia išskirti veiksnius, į kuriuos verta atsižvelgti norint padėti paaugliams kontroliuoti pyktį.

Empatijos svarba pykčio ekspresijos mažinime yra moksliai pagrįsta. Kadangi empatinis įsijautimas siejasi su pykčio kontrole, svarbu agresyvius paauglius mokyti įsijausti į aplinkinių žmonių situaciją. Paaugliai, įsivaizduodami save skriaudžiamo žmogaus vietoje, galėtų geriau suprasti jo padėtį. Reikėtų mokyti paauglius atjausti už save nelaimingesnius žmones, jausti jiems švelnumą, rūpintis jų gerove. Jaunimą reikėtų mokyti ginti žmones, su kuriais elgiamasi neteisingai, kurie yra skriaudžiami. Jei paauglius jaudins likimas žmonių, kurie turi rimtų problemų, jie jaus gailestį tiems žmonėms, o ne pyktį. Taigi, ugdant paauglių empatinį įsijautimą, galima išmokyti juos mažinti pykčio ekspresiją.

Moksliai pagrįsta, kad empatija padeda kontroliuoti pyktį. Reikėtų mokyti paauglius, kuriems būdingos eksternalios problemos, geriau suprasti aplinkinius ir pabandyti įsivaizduoti, kaip dalykai atrodo jų požiūriu. Jei paaugliai sugebės suvokti situaciją taip, kaip ją mato kitas žmogus, jiems bus lengviau suprasti savo draugus. Kai paaugliai labiau įsivaizduos, kaip jaustųsi patys, atsidūrę kito asmens vietoje, labiau kontroliuos savo žodžius, kuriuos pasako kitam jį kritikuojant. Jausdamiesi dėl kažko teisūs, paaugliai pasistengs išklausti ir kito žmogaus nuomonę. Reikėtų mokyti paauglius prieš ką nors nusprendžiant, panagrinėti kitų žmonių skirtingas nuomones – tai padėtų priimti teisingą sprendimą.

Taigi, išmokius paauglius, kuriems būdingos eksternalios problemos, įsijausti į kito žmogaus situaciją, suprasti ją, galima būtų sumažinti pykčio ekspresiją. Empatija padėtų ugdyti agresyvių paauglių pykčio kontrolę.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Abelson R. P. Conviction // *American Psychologist*. 1987, vol. 43, p. 275-276.
2. Aber J. L., Brown J. L., Henrich C. L. Teaching Conflict Resolution: An Effective School-Based Approach to Violence Prevention // *Research Brief*. 1999, p. 28.
3. Achenbach T. M. Manual for the child behavior checklist/ 4-48 and 1991 Profile. – Burlington: University of Vermont department of Psychiatry. 1991.
4. Adler A. Žmogaus pažinimas. Vilnius: Vaga, 2003, p. 205.
5. Andrikienė L., Laurinaitis L., Milašiūnas R. Psichoanalitinė psichoterapija. Vilnius: Vaistų žinios, 2004, p. 464-469.
6. Averill J. R. Anger and Aggression: An essay on emotion. New York: Springer – Verlag, 1982, p. 37-84.
7. Bannett – Johnson E. The Root of School Violence: Causes and Recommendations for a Plan of Action // *College Student Journal*. 2004, vol. 38, p. 199.
8. Beck A. T. Kognityvinė terapija ir emociniai sutrikimai. Vilnius: Via Recta, 2005, p. 64-65.
9. Beck A. T. The cognitive basis of anger, hostility, and Violence. New York: Perennial, 2000, p. 87-104.
10. Beland K. Second Step[R]: A Violence Prevention Curriculum. Middle School/Junior High Level 3 Skillbuilding Lessons. 1997, p. 109.
11. Benesch H. Psichologijos atlasas. Vilnius: Alma litera, 2001, p. 209.
12. Berkowitz L. Anger // Dalglish T. Handbook of cognition and emotion. Chichester-New York-Weinhein-Brisbane-Singapore-Toronto: John Wiley & Sons, 2000, p. 411-425.
13. Biehl M., Matsumoto D., Ekman P. & Hearn V. Matsumoto and Ekman's Japanese and Caucasian Facial Expressions of Emotion (JACFEE): Reliability data and cross-national differences // *Journal of Nonverbal Behavior*. 1997, vol. 21. p. 3-21.
14. Bosworth K., Hammer R. Urban Middle School Student to Anger Situations // Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association. 1995, p. 8.
15. Braslauskienė R., Jonutytė I. Vaikų agresyvaus elgesio prevencija ugdymo institucijose. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 2005, p. 30-31.
16. Buntaine R. L., Costenbader V. K. Self-Reported Differences in the Experience and Expression of Anger between Girls and Boys // *Journal of Research*. 1997, p. 625-637.
17. Burney D. M. An Investigation of Anger Styles in Adolescent Students // *Negro Educational Review*. 2006, vol. 57, p. 35-47.

18. Campano J. P., Munakata T. Anger and Aggression among Filipino Students // *Adolescence* San Diego. 2004, vol. 39. p. 8.
19. Chaplin T. M. Anger, Happiness, and Sadness: Associations with Depressive Symptoms in Late Adolescence // *Journal of Youth and Adolescence*. 2006, vol. 35, p. 977-986.
20. Chon K. K. Toward an improved understanding of anger: A control theory approach // *Korean Journal of Health Psychology*. 2000, vol. 5. p. 146-170.
21. Cole P. M., Tamang B. L., Shrestha S. Cultural Variations in the Socialization of Young Children's Anger and Shame // *Peer Reviewed Journal*. 2006, vol. 77, p. 1237-1247.
22. Coles Ch., Griene A., Braithwaite H. O. The Relationship between Personality, Anger Expression, and Perceived Family Control among Incarcerated Male Juveniles // *Adolescence*. 2002. vol. 37, p. 395.
23. Compas B. E., Connor-Smith J. K., Saltzman H., Thomsen A. & Wandsworth M. E. Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress and potential in theory and research // *Psychological Bulletin*. 2001, p. 87-127.
24. Cox D. L., Stabb S. D., Hulgus J. F. Anger and depression in girls and boys // *Psychology of Women Quarterly*, 24. 2000, p. 110-112.
25. Crick N. R., Grotpeter J. K. Relational aggression, gender, and social – psychological adjustment // *Child Development*. 1995, vol. 66, p. 710–722.
26. Curry L. A., Youngblade L. M. Negative Affect, Risk Perception, and Adolescent Risk Behavior // *Journal of Applied Developmental Psychology*. 2006, vol. 27, p. 468-485.
27. Davidson R. J., Scherer K. R., Goldsmith H. H. *Handbook of Affective Sciences*. Oxford: University Press, 2003, p. 337.
28. Davis M. H. A Multidimensional Approach to Individual Differences in Empathy. The University of Texas at Austin. *Isas Catalog Of Select Documents in Psychology*, 1980, p. 3-17.
29. De Cecco J. P., Roberts J. K. Negotiating School Conflicts to Prevent Student Delinquency // *National Council of Crime and Delinquency*. 1978, p. 20.
30. Deffenbacher J. L. Aggressive Anger Expression as a Function of Gender, Ethnicity, and Developmental Status // *Journal of Counseling Psychology*. 1997, vol. 43, p. 97-106.
31. Deffenbacher J. L., Lynch R. S., Oetting E. R., & Kemper C. C. Anger reduction in early adolescents // *Journal of Counseling Psychology*. 1996, vol. 43, p. 149–157
32. Deffenbacher J. L., Lynch R. S., Oetting E. R., Kemper C., C. Anger Reduction in Early Adolescents // *Journal of Counseling Psychology*. 1997, vol. 34. p. 171-176.

33. Deffenbacher J. L., Oetting E. R., Maureen E., Thwaites G. A. Fifteen-Month Follow of Social Skills and Cognitive-Relaxation Approaches to General Anger Reduction // *Journal of Counseling Psychology*. 1996, vol. 42, p. 400-405.
34. Deffenbacher J. L., Swaim R. C. Anger Expression in Mexican American and White Non-Hispanic Adolescents // *Journal of Counseling Psychology*. 2000, vol. 46, p. 61-69.
35. Ebata A. T., Petersen A. C. & Conger J. J. The development of psychology in adolescence // Rolf J., Masten A. S., Cicchetti D., Nuechterlein K. H. & Weintraub S. Risk and protective factors in the development of psychopathology. New York: Cambridge University Press, 1990, p. 308-333.
36. Eckhardt C., Norlander B., Deffenbacher J. The assessment of anger hostility: a critical review // *Aggression and Violent Behavior*. 2002, vol. 9, p. 17-37.
37. Ellis A., Tafrate R. Ch. Kad pyktis tavęs nevaldytų! Kaunas: Dajalita, 2005, p. 11-19.
38. Encyclopedia of psychology. American Psychological Association. Oxford: University press, 2000, p. 170-174.
39. Felsten G., Hill V. Aggression Questionnaire hostility scale predicts anger in Response to mistreatment // *Behaviour Research And Therapy*. 1999, vol. 37, p. 87-97.
40. Fung A. L. C., Tsang S. K. M. Anger Coping Method and Skill Training for Chinese Children with Physically Aggressive Behaviors // *Early Child Development and Care*. 2007, vol. 177, p. 15.
41. Galambos N. L., Barker E. T., Krahn H. J. Depression, Self-Esteem, and Anger in Emerging Adulthood: Seven-Year Trajectories // *Developmental Psychology*. 2006, vol. 42, p. 35-365.
42. Galen B. R., Underwood M. K. A Developmental Investigation of Social Aggression Among Children // *Developmental Psychology*. 1997, vol.33. p. 589-600.
43. Gilligan C. Women's psychological development: Implications for psychotherapy // *Women and Therapy*. 1991, vol. 11. 50-31.
44. Goleman D. Emocinis intelektas. Vilnius: „Presvika“, 2003, p. 122-137.
45. Goossens F. A., Bokhorst K., Bruinsma C., Boxtel H. Judgments of Aggressive, Withdrawn and Prosocial Behavior: Perceived Control, Anger, Pity and Sympathy in Young Dutch Children // *Journal of School Psychology*. 2002, vol. 40, p. 309.
46. Graham S. and Others. An Attributional Analysis of the Development of Excuse Giving in Aggressive and Nonaggressive African American Boys // *Developmental Psychology*. 1995, vol. 31, p. 274.
47. Hains A. A. Comparison of Cognitive-Behavioral Stress Management Techniques with Adolescent Boys // *Journal of Counseling and Development*. 1992, vol. 70, p. 600-605.

48. Harris L., Blum R. W., Resnick M. Teen females in Minnesota: A portrait of quiet disturbance // *Women and Therapy*. 1991, vol. 11, p. 119-135.
49. Haukkala A. Socio-economic Differences in Hostility Measures - a Population Based Study // *Psychology and Health Study*. 2002, vol. 17. p. 191-202.
50. Hughes M., Ventura S., Dando M. Assessing Social Presence in Online Discussion groups: A replication Study // *Innovations in Education & teaching International*. 2007, vol. 44, p. 17-29.
51. Jacobs G. A., Phelps M., & Rohrs G. Assessment of anger expression in children: The pediatric anger expression scale // *Personality and Individual Differences*. 1989, vol. 10, p. 59–65.
52. Jellesma F., Riefe C., Terwogt M., Kneepkens C. Somatic complaints and health care use in children: Mood, emotion awareness and sense of coherence // *Social Science & Medicine*. 2006, vol. 63, p. 2640.
53. Karlberg M., Sundel K. Skolk – sund protest eller riskbeteendet? // *Socialtjänstförvaltningen Forskningsoch utvecklingsenheten*. 2004, vol. 64, p. 106.
54. Kassino H., Sukhodolsky D. G. Anger disorders: basic science and practice issues // *Anger disorders: definitions, diagnosis, and treatment* Kassino H. Washington, DC: Taylor & Francis. 1995. p. 2-27.
55. Kim G., Walden T, Harris V., Karrass J., Catron T. Positive Emotion, Negative Emotion, and Control in the Externalizing problems of School-Aged Children // *Child Psychiatry and Human Development*. 2007, vol. 37, p. 221-239.
56. Kitamura T., Hasui Ch. Anger Feelings and Anger Expression as a Mediator of the Effects of Witnessing Family Violence on Anxiety and Depression in Japanese Adolescents // *Journal of Interpersonal Violence*. 2006, vol. 21, p. 843-855.
57. Koh K., Kim D., Kim S., Park J. The relation between anger expression, depression, and somatic symptoms in depressive disorders and somatoform disorders // *The Journal Of Clinical Psychiatry*. 2005, vol. 46, p. 485.
58. Koh K., Park J. The relation between anger management style and organ system-related somatic symptoms in patients with depressive disorders and somatoform disorders // *Yonsei Medical Journal*. 2008, vol. 49, p. 46-52.
59. Leaseburg M. G., Melinda G. and Others. Inventory of Personal Skills for Achievement: Validity and Reliability Study of an Instrument for Identifying Educationally At-Risk Junior [High] School Students // Paper presented at the Rural Education Symposium of the American Council on Rural Special Education and the National Rural and Small Schools Consortium. 1990, p. 18.

60. Lewis M., Haviland-Jones J. M. Handbook of emotions. New York – London: The Guilford Press. 2004, p. 224-227.
61. Lindqvist, J. K., Dåderman, A. M., Hellström, Å. Swedish adaptations of the Novaco Anger Scale-1998, Provocation Inventory, and the State-Trait Anger Expression Inventory-2 // Social Behavior and Personality. 2003, vol. 31 p. 4-48.
62. Mangold D. L., Deborah L., Veraza R., Kinkler L. Neuroticism Predict Acculturative Stress in Mexican American College Students // Hispanic Journal of Behavioral Sciences. 2007, vol. 29, p. 366-383.
63. Marcus R., Roke E. J. The Specificity of Empathic Responses in Young Children // Maryland Univ. College Park. Inst. For Child Study. 1980, p. 15.
64. Martin R. „Girls don't talk about garages!“. Perceptions of conversation in same-and cross-sex friend – ships // Personal Relationships. 1997, vol. 4, p. 115-130.
65. Masataka N. Low Anger-Aggression and Anxiety-Withdrawal Characteristic to Preschoolers in Japanese Society Where "Hikikomori" Is Becoming a Major Social Problem // Early Education and Development. 2002, vol. 13. p. 187.
66. McCarthy-Tucker S., Gold A., Garcia E. Effects of Anger Management Training on Aggressive Behavior in Adolescent Boys // Journal of Offender Rehabilitation. 1999, vol. 29, p. 129.
67. Mestre V., Samper P., Nácher M. J., Tur A., Cortés M. T. Psychological processes and family variables as prosocial behavior predictors in a sample of Spanish adolescents // Psychological Reports, 2006, vol. 98, p. 30-36.
68. Miers A. C., Rieffe C., Terwogt W. W., Cowan R., Linden W. The Relation between Anger Coping Strategies, Anger Mood and Somatic Complaints in Children and Adolescents // Journal of Abnormal Child Psychology. 2007, vol. 35, p. 653.
69. Milašiūnas R. Psichoanalizė. Vilnius: Tyto – alba, 2004, p. 170-173.
70. Mudge S., Grinnan C. T., Priesmeyer H. R. Emotional and Narrative Responses of Students to Targeted Educational Experiences: An Exploratory Study Employing the Use of Emotional Measurement // Online Submission, 2006, p. 8-23.
71. Newman J. L., Fuqua D. R., Gray E. A., Simpson D. B. Gender Differences in the relationship of Anger and Depression in a Clinical Sample // Journal of Counseling & Development. 2006, vol. 84, p. 157-162.
72. O'Neil J. On Emotional Intelligence: A Conversation with Daniel Goleman // Educational Leadership. 1996, vol. 54, p. 6.

73. Pekrun R. The Control-Value Theory of Achievement Emotions: Assumptions, Corollaries, and Implications for Educational Research and Practice // Educational psychology Review. 2006, vol. 18, p. 315-341.
74. Psichologijos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 211.
75. Ramsey E., Beland K. A Family Guide to Second Step [R]: Parentingies for a Safer Tomorrow, Preschool-Grade 5 // Faciliator Guide. 1995, p. 180.
76. Reber A. S. Dictionary of Psychology: Penguin books. 1985, p. 35.
77. Reynolds W. M. Introduction to the Nature and Study of Internalizing Disorders in Children and Adolescents // Scool Psychology Review. 1994, vol. 19, p. 137-141.
78. Ribakovienė V. Bandžiusių žudytis paauglių internalūs ir eksternalūs sunkumai // Medicina. 2002, Nr. 38, p. 398-399.
79. Rice M., Howell C. Differents in Trait Anger Among Children with Varying Levels of Anger Expression Patterns // Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing. 2006, vol. 19, p. 51-61.
80. Roberts W., Strayer J. Empathy Emotional Expressiveness, and Prosocial Behavior // Child Development. 1996, vol. 67, p. 449-470.
81. Rogers C. R. Empatic: an unappreciated way of being // The Counseling Psychologist. 1975, vol. 5.
82. Sharkin B. S. Understanding Anger: Comment on Deffenbacher, Oetting, et al. (1996), Deffenbacher, Lynch, et al. (1996), and Kopper and Epperson (1997) // Journal of Counseling Psychology. 1997, vol. 43, p. 165-169.
83. Sigfusdottir I. D., Farkas G., Silver E. The Role of Depressed Mood and Anger in the Relationship between Family Conflict and Delinquent Behavior // Yornal of Youth and Adolescence. 2004, vol. 33, p . 509.
84. Spielberger Ch. D. Manual for the State Trait Anger Expression Inventory-2. Odessa: Psychological Assessment Resources, 1999.
85. Spielberger Ch. D. State-Trait Anger Expression Inventory – 2. Profesional Manual. Psychological Assessment Resources, 2005.
86. Spielberger Ch. D. State–Trait Anger Expression Inventory. Orlando: Psychological Assessment Resources, 1988.
87. Strongman K. T. The Psychology of Emotion. Chrichester-New York-Brisbane-Toronto-Singapore: Wiley. 2000, p. 126-129.

88. Sukhodolsky D. G., Ruchkin V. V. Association of Normative Beliefs and Anger with Aggression and Antisocial Behavior in Russian Male Juvenile Offenders and High School Students // *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2004, vol. 32. p. 225.
89. Whitesel N. R., Harter S. The Interpersonal Context of Emotion: Anger with Close Friends and Classmates // *Child Development*. 1996, vol. 67, p. 1345-1359.
90. Zahn-Waxler C. Social Problem Solving in Disruptive Preschool Children: Reactions to Hypothetical Situations of Conflict and Distress // *Merrill-Palmer Quarterly*. 1994, vol. 40. p. 98-119.
91. Zeman J., Shipman K. Children's Expression of Negative Affect : Reasons and Methods // *Developmental Psychology*. 1996, vol. 32, p. 842-849.
92. Zeman J., Shipman K., Suveg C. Anger and Sadness Regulation: Predictions to Internalizing and Externalizing Symptoms in Children // *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*. 2002, vol. 31. p. 393-398.
93. Žukauskienė R. Agresija ir bendradarbiavimas: kaip padėti vaikams išmokti konstruktyviai elgtis // Giedrienė R., Grudzinskas J., Navaitis G. *Vaikų psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Presvika, 1999. p. 112-114.
94. Žukauskienė R., Kajokienė I. CBCL, TRF ir YSR metodikų standartizavimas naudojant 6-18 metų Lietuvos vaikų imties duomenis // *Psichologija*, 2006, Nr. 33. p. 35.
95. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект. Способности эмоционального интеллекта: гендерные различия // *Психология и современное общество: взаимодействие как путь взаиморазвития: Материалы международной научно-практической конференции, 13-14 апреля 2007 года, г. Санкт-Петербург: СПБИУиП – Ч.1– СПб. 2007.*
96. Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия и контроль. Москва: Олма – пресс. 2002, с. 43-45.
97. Бреслав Г. Психология эмоций. Москва: Смысл, 2004, с. 167-285.
98. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. Санкт-Петербург: Питер, 2001, с. 27-29.
99. Изард К. Э. Психология эмоций. Санкт Петербург: Питер, 2006, с. 240-267.
100. Кассинов Г., Тафрейт Р. Ч. Психотерапия гнева. Москва Санкт-Петербург: Сова, 2006, с. 15-127.
101. Линденфилд Г. Как справиться с гневом. Москва: Золотой теленок, 1997, с. 42-55.
102. Мак-Кей М., Роджерс П., Мак-Кей Ю. Укрощение гнева. Санкт-Петербург: Питер. 1997, с. 18-19.

Santrauka

Internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio raiškos būdai

Tyrimo tikslas – nustatyti internalių ir eksternalių problemų turinčių paauglių pykčio raiškos būdus; pykčio rodiklių sąsajas su emocijų ir elgesio problemomis bei empatija.

Tyrimė dalyvavo 208 paaugliai nuo 11 iki 18 metų amžiaus. Tiriamųjų emocijų ir elgesio sunkumų įvertinimui panaudotas Jaunuolių klausimynas (YSR11/18) (Achenbach, Rescorla, 2001). Empatijai įvertinti naudota M. H. Davis tarpasmeninio reaktyvumo indekso skalė (IRI). Pykčio raiškos būdai buvo vertinami C. D. Spielberger vaikų ir paauglių pykčio klausimynu (STAXI-CA).

Tyrimas atskleidė internalių problemų turinčių paauglių reikšmingai aukštesnius pykčio kontrolės, o taip pat vidinės pykčio ekspresijos rodiklius. Eksternalių problemų grupės paauglių buvo aukštesni pykčio, kaip asmenybės būsenos ir išorinės pykčio ekspresijos rodikliai. Paauglių internalaus pobūdžio sunkumai (užsisklendimas, somatiniai skundai, nerimastingumas/ depresiškumas), teigiamai koreliuoja su vidine pykčio ekspresija ir pykčio lygiu. Didėjant eksternalių sunkumų įverčiams, mažėja pykčio kontrolė. Kuo daugiau įvairaus pobūdžio sunkumų patiria paaugliai, tuo didesnis pykčio ekspresijos indeksas. Pykčio lygis teigiamai koreliuoja su pykčio ekspresija. Reikšmingai didesni mergaičių pykčio kontrolės, pykčio, kaip asmenybės bruožo rodikliai nei berniukų. Nustatyti reikšmingi pykčio rodiklių skirtumai paauglių gyvenamosios vietos, tėvų išsilavinimo atžvilgiu. Paauglių empatija teigiamai susijusi su pykčio kontrole.

Raktiniai žodžiai: internalios, eksternalios problemos, pyktis, empatija.

Summary

Anger expression ways in teenagers with internal and external problems

The aim of investigation was to find out the teenagers with internal and external problems anger expression ways and the relationship between these ways and emotional – behavioral disorders, empathy and anger trait.

208 teenagers, 11-18 years age, have been investigated in the research. YSR11/18 (Achenbach, Rescorla, 2001) was used to measure the participants' emotional and behavior disorders. Davis Interpersonal Reactivity Index was used to evaluate the participants' empathy level. Spielberger STAXI-CA inventory was used to identify anger trait ways.

The results of the study showed that teenagers having internal problems indicate higher level of anger control than teenagers with external problems. However, teenagers with external problems indicate higher level of anger expression. Teenagers' having internal problems (withdrawal, somatic problems, anxiety/depression) internal anger expression and general anger level are getting higher. While external problems rating is getting higher, anger control is decreasing. The more problems adolescents experience, the bigger is anger expression index. Girls can control their anger expression more strictly and indicate higher level of anger trait compared to boys. Teenagers living in a village and whose parents have secondary or special education have indicated higher level of anger expression. Teenagers' having external problems empathy positively correlate with anger control.

Key words: internal, external problems, anger, empathy.

Priedai

1 priedas. *Internalių, eksternalių problemų turinčių ir kontrolinės grupės paauglių YSR skalės rezultatai (rodikliai palyginti pagal ANOVA analizę Scheffė t testa)*

YSR	Problemų grupė (I)	Problemų grupė (J)	Vidurkių skirtumas (I-J)
Užsisklendimas	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	3,03**
		Kontrolinė grupė	4,68**
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	-3,03**
		Kontrolinė grupė	1,64**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-4,68**
		Eksternalių problemų grupė	-1,64**
Somatiniai skundai	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	2,83**
		Kontrolinė grupė	4,09**
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	-2,83**
		Kontrolinė grupė	1,26**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-4,09**
		Eksternalių problemų grupė	-1,26**
Nerimastingumas/ depresiškumas	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	6,28**
		Kontrolinė grupė	8,97**
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	-6,28**
		Kontrolinė grupė	2,68**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-8,97**
		Eksternalių problemų grupė	-2,68**
Socialinės problemos	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	1,02**
		Kontrolinė grupė	3,08**
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	-1,02**
		Kontrolinė grupė	2,07**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-3,08**
		Eksternalių problemų grupė	-2,07**
Mąstymo problemos	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	,30
		Kontrolinė grupė	2,26**
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	-,30
		Kontrolinė grupė	1,96**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-2,26**
		Eksternalių problemų grupė	-1,96**
Dėmesio problemos	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	-,71
		Kontrolinė grupė	2,64**
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	,71
		Kontrolinė grupė	3,36**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-2,64**
		Eksternalių problemų grupė	-3,36**
Delinkventinis elgesys	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	-5,28**
		Kontrolinė grupė	,34
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	5,28**
		Kontrolinė grupė	5,61**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-,34
		Eksternalių problemų grupė	-5,61**
Agresyvus elgesys	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	-11,34**
		Kontrolinė grupė	1,64*
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	11,34**
		Kontrolinė grupė	12,97**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-1,64**
		Eksternalių problemų grupė	-12,97**
<i>Internalios problemos</i>	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	11,29**
		Kontrolinė grupė	16,66**
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	-11,29**
		Kontrolinė grupė	5,36**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-16,66**
		Eksternalių problemų grupė	-5,36**
<i>Eksternalios problemos</i>	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	-16,61**
		Kontrolinė grupė	1,99*
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	16,61**
		Kontrolinė grupė	18,60**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-1,99*
		Eksternalių problemų grupė	-18,60**
<i>Bendros problemos</i>	Internalių problemų grupė	Eksternalių problemų grupė	-5,88*
		Kontrolinė grupė	29,76**
	Eksternalių problemų grupė	Internalių problemų grupė	5,88*
		Kontrolinė grupė	35,63**
	Kontrolinė grupė	Internalių problemų grupė	-29,76**
		Eksternalių problemų grupė	-35,63**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

2 priedas. Visos tiriamųjų grupės STAXI-CA skalės rodiklių palyginimas pagal gyvenamąją vietą (rodikliai palyginti pagal ANOVA analizę Scheffe t testą)

STAXI-CA	Gyvenamoji vieta (I)	Gyvenamoji vieta (J)	Vidurkių skirtumas (I-J)
Pyktis (būsena)	Didmiestis	Rajoninis miestas	-,68
		Kaimas	-1,40
	Rajoninis miestas	Didmiestis	,68
		Kaimas	-,72
	Kaimas	Didmiestis	1,40
		Rajoninis miestas	,72
Pyktis (bruožas)	Didmiestis	Rajoninis miestas	-,47
		Kaimas	-1,77
	Rajoninis miestas	Didmiestis	,47
		Kaimas	-1,30
	Kaimas	Didmiestis	1,77
		Rajoninis miestas	1,30
Išorinė pykčio ekspresija	Didmiestis	Rajoninis miestas	,15
		Kaimas	-,77
	Rajoninis miestas	Didmiestis	-,15
		Kaimas	-,92
	Kaimas	Didmiestis	,77
		Rajoninis miestas	,92
Vidinė pykčio ekspresija	Didmiestis	Rajoninis miestas	,77
		Kaimas	-,78
	Rajoninis miestas	Didmiestis	-,77
		Kaimas	-1,55*
	Kaimas	Didmiestis	,78
		Rajoninis miestas	1,55*
Išorinė pykčio kontrolė	Didmiestis	Rajoninis miestas	,47
		Kaimas	,09
	Rajoninis miestas	Didmiestis	-,47
		Kaimas	-,38
	Kaimas	Didmiestis	-,09
		Rajoninis miestas	,38
Vidinė pykčio kontrolė	Didmiestis	Rajoninis miestas	1,23*
		Kaimas	,62
	Rajoninis miestas	Didmiestis	-1,23*
		Kaimas	-,60
	Kaimas	Didmiestis	-,63
		Rajoninis miestas	,60
Pykčio kontrolė (IK+VK)	Didmiestis	Rajoninis miestas	1,70
		Kaimas	,72
	Rajoninis miestas	Didmiestis	-1,70
		Kaimas	-,99
	Kaimas	Didmiestis	-,72
		Rajoninis miestas	,99
Pykčio ekspresijos indeksas	Didmiestis	Rajoninis miestas	1,67
		Kaimas	-1,02
	Rajoninis miestas	Didmiestis	-1,67
		Kaimas	-2,69**
	Kaimas	Didmiestis	1,02
		Rajoninis miestas	2,69**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

3 priedas. Visos tiriamųjų grupės STAXI-CA skalės rodiklių palyginimas pagal motinos išsilavinimą (rodikliai palyginti pagal ANOVA analizę Scheffe t testą)

STAXI-CA	Išsilavinimas (I)	Išsilavinimas (J)	Vidurkių skirtumas (I-J)
Pyktis (būsena)	Vidurinis	Aukštesnysis	-,67
		Aukštasis	,95
	Aukštesnysis	Vidurinis	,67
		Aukštasis	1,62
	Aukštasis	Vidurinis	-,92
		Aukštesnysis	-1,62
Pyktis (bruožas)	Vidurinis	Aukštesnysis	1,53
		Aukštasis	1,35
	Aukštesnysis	Vidurinis	-1,53
		Aukštasis	-,18
	Aukštasis	Vidurinis	-1,35
		Aukštesnysis	,18
Išorinė pykčio ekspresija	Vidurinis	Aukštesnysis	,77
		Aukštasis	,85
	Aukštesnysis	Vidurinis	-,77
		Aukštasis	,08
	Aukštasis	Vidurinis	-,85
		Aukštesnysis	-,08
Vidinė pykčio ekspresija	Vidurinis	Aukštesnysis	1,57*
		Aukštasis	,52
	Aukštesnysis	Vidurinis	-1,57*
		Aukštasis	-1,06
	Aukštasis	Vidurinis	-,52
		Aukštesnysis	1,06
Išorinė pykčio kontrolė	Vidurinis	Aukštesnysis	-,08
		Aukštasis	-,52
	Aukštesnysis	Vidurinis	,08
		Aukštasis	-,43
	Aukštasis	Vidurinis	,52
		Aukštesnysis	,43
Vidinė pykčio kontrolė	Vidurinis	Aukštesnysis	,11
		Aukštasis	-,44
	Aukštesnysis	Vidurinis	-,11
		Aukštasis	-,56
	Aukštasis	Vidurinis	,44
		Aukštesnysis	,56
Pykčio kontrolė (IK+VK)	Vidurinis	Aukštesnysis	,02
		Aukštasis	-,97
	Aukštesnysis	Vidurinis	-,02
		Aukštasis	-,99
	Aukštasis	Vidurinis	,99
		Aukštesnysis	,97
Pykčio ekspresijos indeksas	Vidurinis	Aukštesnysis	2,55*
		Aukštasis	1,44
	Aukštesnysis	Vidurinis	-2,55*
		Aukštasis	-1,11
	Aukštasis	Vidurinis	-1,44
		Aukštesnysis	1,11

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

4 priedas. Visos tiriamųjų grupės STAXI-CA skalės rodiklių palyginimas pagal tėvo išsilavinimą (rodikliai palyginti pagal ANOVA analizę Scheffe t testą)

STAXI-CA	Išsilavinimas (I)	Išsilavinimas (J)	Vidurkių skirtumas (I-J)
Pyktis (būsena)	Vidurinis	Aukštesnysis	,94
		Aukštasis	2,03
	Aukštesnysis	Vidurinis	-,94
		Aukštasis	1,08
	Aukštasis	Vidurinis	-2,03
		Aukštesnysis	-1,08
Pyktis (bruožas)	Vidurinis	Aukštesnysis	2,07*
		Aukštasis	1,33
	Aukštesnysis	Vidurinis	-2,07
		Aukštasis	-,74
	Aukštasis	Vidurinis	-1,33
		Aukštesnysis	,74
Išorinė pykčio ekspresija	Vidurinis	Aukštesnysis	1,25*
		Aukštasis	,82
	Aukštesnysis	Vidurinis	-1,25*
		Aukštasis	-,42
	Aukštasis	Vidurinis	-,82
		Aukštesnysis	,42
Vidinė pykčio ekspresija	Vidurinis	Aukštesnysis	,43
		Aukštasis	,92
	Aukštesnysis	Vidurinis	-,43
		Aukštasis	,48
	Aukštasis	Vidurinis	-,92
		Aukštesnysis	-,48
Išorinė pykčio kontrolė	Vidurinis	Aukštesnysis	-,46
		Aukštasis	-,14
	Aukštesnysis	Vidurinis	,46
		Aukštasis	,32
	Aukštasis	Vidurinis	,14
		Aukštesnysis	-,32
Vidinė pykčio kontrolė	Vidurinis	Aukštesnysis	,34
		Aukštasis	,27
	Aukštesnysis	Vidurinis	-,34
		Aukštasis	-,07
	Aukštasis	Vidurinis	-,27
		Aukštesnysis	,07
Pykčio kontrolė (IK+VK)	Vidurinis	Aukštesnysis	-,11
		Aukštasis	,13
	Aukštesnysis	Vidurinis	,11
		Aukštasis	,25
	Aukštasis	Vidurinis	-,13
		Aukštesnysis	-,25
Pykčio ekspresijos indeksas	Vidurinis	Aukštesnysis	2,50**
		Aukštasis	2,16
	Aukštesnysis	Vidurinis	-2,50**
		Aukštasis	-,33
	Aukštasis	Vidurinis	-2,16
		Aukštesnysis	,33

Pastaba. * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.